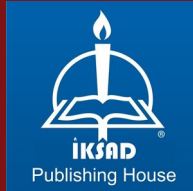

**PADIŞAH DÎVÂNINDAN
TOPLUM HAYATINA BAKIŞ**

**(ADLÎ/II. BAYEZİD DÎVÂNİ'NDA
SOSYAL HAYAT)**

Dr. Fatma KOLA

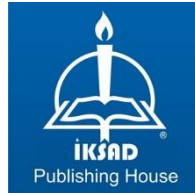
**PADIŞAH DÎVÂNINDAN
TOPLUM HAYATINA BAKIŞ
(ADLÎ/II. BAYEZİD DÎVÂNI'NDA
SOSYAL HAYAT)**

Dr. Fatma KOLA

EDİTÖR:

Prof. Dr. Beyhan KESİK

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10325816>

Copyright © 2023 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

Institution of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules. The first degree responsibility of the works in the book belongs to the authors.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-460-1

Cover Design: İbrahim KAYA

December / 2023

Ankara / Türkiye

Size: 14,8x21cm

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatının en önemli ürünlerinden birisi divanlardır. Divanlar, genellikle belli bir düzene göre oluşturulan ve şairlerin çeşitli türden manzumelerini içeren eserlerdir. Bunun yanı sıra klasik şairlerce kaleme alınan divanlar, dönemin sosyal yaşamından kesitler sunan tarihî kaynaklar olarak da değerlendirilebilir. Asırlar boyunca klasik Türk şiirinin saray ve çevresinde şekillendiği ve sosyal hayattan kopuk olduğu yazılmıştır. Oysaki hiçbir eserin yazıldığı dönemden bağımsız olamayacağı bilinen bir gerçektir.

Klasik şairler, dönemin sosyal yaşam tarzını kendi hayal ya da gerçek tasavvurlarıyla şiirlerine yansıtmışlardır. Bunlardan biri de hem padişah hem de sanatkar olan divan şairi II. Bayezid'dir. Adli mahlasıyla şiirler yazan sultan şair, manzumelerinde yaşadığı yüzyılın kapılarını aralamış ve dönemin sosyal hayatını gözler önüne sermiştir. İctimai tabakalanmadan dinî inanışlara, eğlence hayatından giyim kuşama kadar pek çok sosyal unsurun yer aldığı *Adli Dîvânı*, klasik şiirle sosyal hayatın iç içe olduğunu kanıtlar nitelikte bir eserdir.

Çalışmamızın yazılma ve yayına hazırlanma sürecinde gerek kaynak edinmemde gerekse editörlük kapsamında desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Beyhan KESİK'e ve her daim yanımda olan dostum Arş. Gör. Kübra KACAR ALTIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Yavuz BAYRAM tarafından yayımlanan *Adli Dîvânı*'nın esas alınarak hazırlandığı ve Osmanlı dönemindeki sosyal hayatın izlerinin sürüldüğü bu çalışmanın ilim dünyasına katkı sağlamasını yürekten dilerim.

Dr. Fatma KOLA

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

PADİŞAH DÎVÂNINDAN TOPLUM HAYATINA BAKIŞ (ADLÎ/II. BAYEZİD DÎVÂNİ'NDA SOSYAL HAYAT) I

ÖN SÖZ..... I

KISALTMALAR VIII

GİRİŞ 9

1. II. BAYEZİD'İN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ..... 11

1.1. HAYATI..... 11

1.1.2. Doğumu ve Yetiştigi Ortam..... 11

1.1.3. II. Bayezid'in Hükümdarlığı..... 12

1.1.4. Cem Sultan ile Taht Mücadelesi 13

1.1.5. II. Bayezid Döneminde Siyasi Hayat..... 17

1.1.6. II. Bayezid'in Ölümü 20

1.2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ 20

2. PADİŞAH DÎVÂNINDAN TOPLUM HAYATINA
BAKIŞ (ADLÎ/II. BAYEZİD DÎVÂNİ'NDA SOSYAL
HAYAT)..... 24

2.1. İctimâî Tabakalanma..... 24

2.1.1. Sultân (Beg, Efendi, Mîr, Pâdişâh, Şâh, Şeh,
Şehriyâr, Tâcver)..... 24

2.1.2. Asker (Ser-asker, Leşker), Levend 26

2.1.3. Kul, Bende, Esîr, Gulâm, Çâker, Gedâ 27

2.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve
Meşguliyetler 29

2.2.1. Attâr 29

2.2.2. Bâğbân	30
2.2.3. Cellâd.....	30
2.2.4. Dellâl, Harîdâr.....	31
2.2.5. Derbân.....	31
2.2.6. Düzd, Harâmî, Tarrâr.....	32
2.2.7. Hammâr, Şîşeci	33
2.2.8. Kâtib.....	33
2.2.9. Kattâl.....	34
2.2.10. Mi'mâr	34
2.2.11. Mûsikâr	35
2.2.12. Sâhir, Câdû (Câzû).....	35
2.2.13. Sâki	36
2.2.14. Sayyâd.....	37
2.2.15. Tabip	37
2.2.16. Tâcir.....	38
2.2.17. Vaiz, Hatip.....	39

2.3. Muhtelif İctimai Hâller, Münasebetler ve Bazı

Tipler.....	40
2.3.1. Dost, Hem-dem, Aşına; Düşmen	40
2.3.2. 'Âciz, Fakîr, Garîb, Gedâ, Derdmend, Müstemend, Mübtelâ, Üftâde	41
2.3.3. Öksüz, Yetim	43
2.3.4. Pîr, Cüvân	44
2.3.5. Deli, Dîvâne, Rûsvâ, Serhûş	44

2.4. Dinî İnanç ve İbadetler

2.4.1. Gayba Dair İnanışlar	45
2.4.1.1. Bezm-i Ezel (Rûz-ı Ezel, Rûz-ı Elest)	45
2.4.1.2. Kıyamet İnançları.....	46
2.4.1.3. Kabir ve İlgili Bazı İnanışlar.....	47

2.4.1.4. Mahşer Günü ve İlgili Bazı İnanışlar	47
2.4.1.5. Ruhun Bedenden Ayrılması	48
2.4.1.6. Kefen	49
2.4.1.7. Cennet (Behişt, Cinân, Na'îm).....	49
2.4.1.8. Rıdvân	51
2.4.1.9. Tûbâ	51
2.4.1.10. Selsebîl	52
2.4.1.11. Cehennem (Cehîm, Dûzâh).....	53
2.4.2. İbâdetler	54
2.4.2.1. Namâz (Kamet, Kıyam), Secde	54
2.4.2.2. Kible (Secdegâh).....	54
2.4.2.3. Minber	55
2.4.2.4. Mihrâb	56
2.4.2.5. Hac İbâdeti (Harem, Kâbe, Tavâf, Zemzem)...	56
2.4.3. Dinle İlgili Diğer Mefhumlar	58
2.4.3.1. Zikr, Tesbîh.....	58
2.4.3.2. Du'â (Âmîn), Vird	58
2.4.3.3. Tevbe (Afv, İstiğfâr, Özr)	60
2.5. Eğlence Hayatı.....	61
2.5.1. Eğlence Yerleri	61
2.5.1.1. Meclîs (Bezm).....	61
2.5.1.2. Meyhâne, Meykede	62
2.5.2. Bayramlar	62
2.5.2.1. Nevruz	62
2.5.3. Mûsıkî (Çalgı) Âletleri.....	63
2.5.3.1. Âhenk, Ney (Nây), Saz	63
2.5.3.2. Çeng, Def'	64
2.5.3.3. Kânun, Rubâb	64
2.5.4. Oyunlar, Sporlar	65

2.5.4.1. Çevgân, Top (Tûp).....	65
2.5.4.2. At Binme.....	66
2.5.4.3. Nerd, Zâr.....	66
2.6. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar	67
2.6.1. Çerâğ, Fetil, Şem'	67
2.6.2. Câm, Kadeh, Kâse, Peymâne, Sâgar, Sifâl	68
2.6.3. Âyine (Mir'at).....	69
2.6.4. İp (Rište, Rište-bend), Bend, Kemend, Kullâb, Zincir (Zencîr)	70
2.6.5. Dürc, Elek, Hokka, Micmer, Tabla.....	71
2.6.6. Tennûr, Ocag.....	73
2.6.7. Pergâr	73
2.7. Giyim-Kuşam	73
2.7.1. Tâc, Küleh, Kemer.....	73
2.7.2. Atlas, Çul, Pîrehen (Pirahen)	74
2.7.3. Dâmân (Dâmen), Yaka (Girîbân), Perde	75
2.7.4. Hırka	76
2.7.5. Âbâ (Kabâ), Cübbe	77
2.7.6. Pûş, Nikâb	77
2.7.7. Pergâle.....	78
2.7.8. Zünnâr	78
2.8. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar	79
2.8.1. Kebâb, Büryân (Biryân), Ciger.....	79
2.8.2. Şeker (Şekker, Sükker), Kand.....	80
2.8.3. Şekker-pâre	80
2.8.4. Gül-şeker.....	81
2.8.5. Şehd.....	81
2.8.6. Rutab	82

2.8.7. Nân.....	82
2.8.8. Mîve	83
2.8.9. Fülful.....	83
2.8.10. Beng	84
2.9. İçecekler	84
2.9.1. Şarap (Bâde, Mey, Mül, Sahbâ).....	84
2.9.2. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân)	85
2.9.3. Şerbet	85
2.9.4. Zemzem.....	86
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	89

KISALTMALAR

a.g.e : Adı geçen eser

Bkz : Bakınız

C. : Cilt

ev. : Çeviren

G. : Gazel

Haz. : Hazırlayan

Kt. : Kıta

S. : Sayı

s. : Sayfa numarası

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

vb. :ve benzeri

vd. : ve diğlerleri

Yay. :Yayınevi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılma sürecine kadar Osmanlı padişahları kültür ve bilime önem vermişlerdir. Hükümdarların şair ve bilim insanlarını desteklemeleri; dil, edebiyat, kültür, sanat gibi pek çok dalın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Hatta şairler maaşa bağlanmış, bazen ise belli şiirler için şairlere bahşişler verilmiştir. Padişahların şairlere mükâfatı maaş ve bahşişle sınırlı kalmamıştır. Sultanlara sunulan bazı şiirler -bilhassa kasideler- şairleri devlet kademesinde önemli yerlere yükseltmiştir.

Şiir; kimi zaman Nef'î gibi şairini ipe götürmüş kimi zaman ise Hızır gibi imdada yetişip şairi ölümden kurtarmıştır. Örneğin: Fatih'in büyük bir öfkeyle Yedikule zindanlarına atırıp idam emri verdiği Ahmet Paşa, burada Fatih Sultan Mehmet için yazdığı *Der medhi Sultan Muhammed Han* başlıklı *Kerem Kasidesi* sayesinde esaretten ve hatta idam edilmekten kurtulmuştur. Üstelik kendisine 30 akçe maaş bağlanmış ve Bursa mütevellliğine tayin edilmiştir.

Osmanlı döneminde şiirin bu denli önem arz etmesinin sebebi yeni kurulan bir devletin ilim ve kültür seviyesini yükseltmektir. Ancak bunun için sadece şair ve ilim ehlini desteklemek yetersiz kalır. Bu bağlamda hanedana mensup kişiler henüz şehzadeyken belirli eğitimler almış ve şiirle ilgilenmişlerdir. II. Murat'tan itibaren hemen hemen tüm Osmanlı padişahları aldıkları eğitimler sayesinde manzumeler kaleme almış ve birçoğu bu gelenek kapsamında divan veya divançe oluşturmuşlardır.

Bazı Osmanlı padişahlarının isim ve mahlasları şöyledir:

Yüzyıl	İsim	Mahlas
14. Yüzyıl	II. Murad	Murâd Murâdî
15. Yüzyıl	II. Mehmed Fatih Sultan Mehmed	Avnî
15. Yüzyıl	II Bayezid	Adlî
16. Yüzyıl	I. Selim Yavuz Sultan Selim	Selîm Selîmî
16. Yüzyıl	I. Süleyman Kanûnî Sultan Süleyman	Muhibbî
16. Yüzyıl	II. Selim	Selîm

		Selîmî
16. Yüzyıl	III. Murâd	Murâd Murâdî
16. Yüzyıl	III. Mehmed	Mehmed Adlî
17. Yüzyıl	I. Ahmed	Ahmed Bahtî
17. Yüzyıl	II. Osman	Fârisî
17. Yüzyıl	IV. Murad	Murâd Murâdî
17. Yüzyıl	II. Mustafa	İkbâlî
18. Yüzyıl	III. Mustafa	Cihangir
18. Yüzyıl	III. Ahmed	Necîb
18. Yüzyıl	I. Mahmûd	Sebkâtî
18. Yüzyıl	III. Selim	Selîm İlhâmî
19. Yüzyıl	II. Mahmud	Adlî
19. Yüzyıl	V. Mehmed Mehmed Reşad	Reşad

Sultan şairler arasında yerini alan II. Bayezid, Adlî mahlasıyla şiirler yazmış ve bu şiirlerini *Divân*'ında toplamıştır. İlme ve sanata verdiği önemi yazmış olduğu şiirleriyle kanıtlayan padişah, aynı zamanda devrin sosyal hayatında kullanılan mefhumlara şiirlerinde yer vererek yaşadığı döneme ışık tutmuştur.

1. II. BAYEZİD'İN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.1. HAYATI

1.1.2. Doğumu ve Yetiştığı Ortam

Tarihî kaynaklarda Sultan II. Bayezid hakkında pek çok bilgiye rastlanmaktadır. Ancak eldeki bilgiler onun hayatını tam manasıyla ortaya koymakta yetersiz kalmıştır. Tezkirelerde ve biyografik eserlerde şairin doğum yeri ve tarihi hakkında net bir bilgiye ulaşılmazken *Tuhfe-i Nâilî*, *Sicill-i Osmânî* gibi kaynakların pek çoğunda 1440-1450 yıllarında doğduğu yazmaktadır. Kabul görülen genel görüş ise II. Bayezid'in 851/1447 yılında doğduğudur. Yine doğum yeriyle ilgili olarak bazı kaynaklarda Dimetoka gösterilse de II. Bayezid'in Amasya'da doğduğunu yazan farklı biyografik eserler de mevcuttur.

Fatih Sultan Mehmet'in büyük oğlu ve Yavuz Sultan Selim'in babası olan II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'dur. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* başta olmak üzere pek çok kaynakta II. Bayezid'in yedi yaşında Amasya sancakbeyliğine gönderildiği ve 1457 senesinde kardeşi Mustafa ile birlikte sünnet edildiği yazmaktadır. Bazı kaynaklarda II. Bayezid'in 1481 yılına kadar 27 sene boyunca Amasya'da sancakbeyliği yaptığı kaydedilmiştir.

II. Bayezid, dönemin en önemli ilim ve sanat merkezlerinden biri olan Amasya'da iyi bir eğitim alarak yetişmiştir. Yahya Paşa ve Çandarlı İbrahim gibi devlet adamları tarafından eğitilen sultan, ayrıca Muarrifzâde ve Şeyh Hamdullah gibi dönemin tecrübeli âlim ve sanatkârlarından dersler almıştır. İslami ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, felsefe gibi pozitif ilimler de alan padişah, ayrıca Arapça ve Farsçaya da hâkimdir. Muhtelif dillerin yanı sıra Çağatay ve Uygur Lehçelerini de iyi derecede bilmektedir. Hatta bazı kaynaklarda II. Bayezid'in İtalyanca bildiği de kayıtlıdır.

Sicill-i Osmânî'de Sultan II. Bayezid'in fiziksel ve karakteristik özellikleri şu şekilde aktarılmıştır:

Hilyeleri: Uzun boylu, beyaz tenli, açık yüzlü, ela gözlü, benli, siyah çatık kaşlı, mutedil sakallı, geniş göğüslü idi. Hüsn-i hulk

sahibi, âbid, müteşerrî olup tenhalarında sulehâ libâsını giyerler ve taşrada peder-i âlileri libaslarını telebbüs eylerlerdi.¹

Osmanlı tarihi üzerine çalışmalar yapan ünlü tarihçi Nicolae Jorga ise II. Bayezid'i şöyle tarif etmektedir:

II. Bayezid, melankolik gözleri ve meyus bir karakteri olan koyu tenli, uzun boylu, ince bir adamdı. Savaşı sevmezdi ama disiplini sağlamayı, savaşçılara saygı göstermeyi ve onlara ihsanlarda bulunmayı iyi bilirdi. Bu yüzden yeniciler onu severdi.²

1.1.3. II. Bayezid'in Hükümdarlığı

Fatih Sultan Mehmet 1481 yılında vefat ettiğinde saltanatın başına geçebilecek iki şehzadesi bulunmaktadır. Bunlar: 34 yaşındaki II. Bayezid ve henüz 23 yaşında olan Cem'dir. Her ikisi de sancakbeyi olan bu iki kardeşten II. Bayezid Amasya'da Cem ise Karaman'da görev yapmaktadır.

Fatih'in ölümünün ardından vezirlik makamının başında bulunan Mehmed Paşa, bir yandan II. Bayezid'in İstanbul'a gelmesi için davet yollamış, diğer yandan ise Cem'e haber göndermiştir. Vezirin düşüncesine göre yolu uzak olan Bayezid İstanbul'a gelene kadar Cem ondan evvel gelecek ve saltanatın başına geçecektir. Ancak Cem'e gönderilen mektuptan II. Bayezid'in damadı Sinan Paşa haberdar olmuş ve Mehmed Paşa'nın gizli ulağı Keklik Mustafa'yı yakalatıp öldürmüştür. Yaşanan bu kargaşa, tahtı boş kalan Osmanlı sarayında yankılanmış ve yenicilerin ayaklanmasına sebep olmuştur. Saraydaki isyan sonucunda Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunan Karamanî Mehmed Paşa öldürülmüştür. Kaosun sonlanması için II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud babasının yerine vekâleten tahta getirilse de bu fikir kargaşanın yatıştırılmasında etkili olmamıştır.

¹ Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, Sebil Yayinevi, İstanbul 1995, s. 22.

² Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 204.

İshak Paşa'nın ısrarlı daveti üzerine Amasya'dan İstanbul'a yola çıkan II. Bayezid, nihayet payitahta ulaşmış ve tahta geçerek padişahlığını ilan etmiştir.

1.1.4. Cem Sultan ile Taht Mücadelesi

II. Bayezid, hükümdarlığının ilk yıllarında kardeşi Cem ile saltanat mücadelesine girmiştir. Bu mücadele esnasında veziriazam Karamanlı Mehmed Paşa Şehzade Cem'i; İshak Paşa ise II. Bayezid'i desteklemiştir. Yeniçeri Ağası Kasım ve Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa da II. Bayezid'in padişahlığı için İshak Paşa'ya destek verenler arasındadır. Ancak Karamânî Mehmed Paşa'nın öldürülmesi Cem'in işini zorlaştırmıştır.

Padişah olmayı her şeyden çok arzu eden Cem, II. Bayezid'in hükümdarlığına karşı çıkmış ve birliğiyle beraber Bursa'ya giderek kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır. Cem'in Osmanlı topraklarını bölmeye çalıştığını düşünen II. Bayezid, ordusuyla birlikte kardeşi Cem'in üzerine yürümüştür. İki kardeş arasında yapılan Yenişehir Savaşı'nda Cem yenilerek Mısır'a gitmiştir. II. Bayezid, Cem'e saltanat sevdasından vazgeçmesi için yüklü miktarda para ödeyeceğini söylese de Cem bu teklifi reddetmiştir. Aynı sene içerisinde hacca giden Cem, Osmanlı hanedanlığından hacca giden tek kişi olarak tarihe geçmiştir.

Karamanoğlu Kasım'ın daveti üzerine tekrar Anadolu'ya gelip Karaman'da faaliyetlerde bulunan Cem, hükümdar olabilmek için yeniden girişimlerde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Sonrasında Rodos'a gitmiş ve bu yolculuğun ardından bir daha Anadolu'ya gelememiştir. Bunun sebebi, II. Bayezid'in kardeşi Cem'in esir tutulması için yüklü miktarda para ve imtiyazlar vermesidir. İtalya ve Fransa gibi Avrupa'nın farklı ülkelerinde bulunarak 13 sene sürgün ve esaret hayatı yaşayan Cem, Napoli civarında hastalanarak ölmüştür. Bazı kaynaklarda Cem'in ölümünün şüpheli olduğu ve zehirlenerek ölmüş olabileceği yazmaktadır. Cem'in vasiyeti, cenazesinin Osmanlı topraklarına nakledilip gömülmesi olmuştur.

Cem'in ölüm haberini alan Sultan Bayezid, kardeşi için gıyabi cenaze namazı kıldırması ve üç gün yas ilan etmiştir. Cem'in naaşı bir süre Napoli'de kaldıktan sonra II. Bayezid'in isteği üzerine

Anadolu'ya gönderilmiş ve böylece Cem'in vasiyeti yerine getirilmiştir. Cenazesi Bursa'nın Muradiye semtinde bulunmaktadır.

Tarihî ve biyografik kaynaklarda her ne kadar II. Bayezid ile Cem Sultan'ın düşmanca mücadele ettikleri yazılmış olsa da II. Bayezid'in manzumelerinde bu duruma hayli üzüldüğü anlaşılmaktadır. Adlî mahlasıyla şiirler yazan II. Bayezid, saltanat kavgası sebebiyle üzgün olduğunu ve bir hırka ile yetinenlerin mutlu olabileceğini vurgulamıştır. Klasik metinlerde benzer muhtevada pek çok şiir kaleme alınmış olsa da Adlî'nin gerçek bir hükümdar oluşu ve öz kardeşiyle saltanat kavgası yüzünden karşı karşıya gelmesi, şiire tarihî bir gerçeklik ve hakiki bir duygu katmıştır.

Saltanat gavgasıdır 'Adlî seni dil-teng iden

Hırka-pûş olanda vardur var ise hurrem gönül

(G. 73/6)

Saltanat 'unvânının gavgaları çokdur belî

Bir 'abâyile hemîn sa'y it gedâlıkdan yana (G. 8/5)

II. Bayezid gibi Cem Sultan da ağabeyiyle girdiği saltanat mücadelesi sebebiyle hayli üzölmüş ve sonrasında çok pişman olmuştur. Bu hüzn ve pişmanlık üzerine 'afnâme' olarak nitelendirilen "Kerem" redifli kasideyi kaleme almıştır. Manzum bir mektup olarak kabul edilen kasidede Cem, pişmanlığını dile getirmiş ve ağabeyinden af dilemiştir. Kasidenin bilhassa 33-66. beyitlerinde Cem, ağabeyiyle saltanat kavgasına girdiği için çok pişman olduğunu ve büyük bir hata yaptığını dile getirmiştir. Manzumede ağabeyinin hükümdarlığını kabul eden şehzade, ona "Hüsrevâ!" diyerek seslenmektedir.

Hüsrevâ dinle bu ben mûr-ı za'îfün hâlin

Çünkü sensin bu zemân içre Süleymân-ı kerem

(Cem Sultan, K. 7/36)

Sahip olduğu lütufların kıymetini bilemediğini söyleyen Cem:
“*Bu nimetler gözüme dursa ne olur!*” diyerek öz eleştiride bulunmuştur.

*Nemek-i lutfun-ıla bulmuş iken lezzet-i cân
Bilmedüm gözlerüme tursa n'ola nân-ı kerem*

(Cem Sultan, K. 7/39)

Gurbette ölmek üzere olduğunu ve ilacının hükümdar II. Bayezid'in lütfü olduğunu dile getiren Cem Sultan, başışlanması için ağabeyinden merhamet dilemiştir.

*Ölürem zehr-i gam-ı dehr ile ben haste garîb
Gel dirig eyleye tiryakini Lokmân-ı kerem*

(Cem Sultan, K. 7/44)

Büyük bir pişmanlıkla II. Bayezid'in affını dileyen şehzade, kabahatinin büyük olduğunu söylemiş ve aybının yüzüne vurulmamasını istemiştir. Hükümdara başkaldırarak büyük bir günah işlediğinin farkına varan Cem, yüzünün amel defteri gibi kara olduğunu ve bu yüz karalığının hükümdarın lütfuyla temizleneceğini söylemektedir.

*Yine yüz urmaga geldüm kapuna haclet ile
'Aybumu yüzüme urma ki budur şân-ı kerem*

(Cem Sultan, K. 7/40)

Gerçi yüzüm karadur nâme-i a'mâl gibi

Umaram kim yuya lutfun suyıla anı kerem

(Cem Sultan, K. 7/57)

Manzumenin son beyitlerinde Hükümdar II. Bayezid'a tâbi olduğunu vurgulayan şehzade, boynuna kefen geçirdiğini söyleyerek onun her fermanına boyun eğdiğini dile getirmiştir. Bu ızdırıp ve pişmanlığın ardından ağabeyinden merhamet dileyen Cem, günahının bağışlanmasını istemektedir.

Tîg-i hışm elde vü boynumda kefen ortada baş

Tâbi'em her ne ki emr eylese fermân-ı kerem

(Cem Sultan, K. 7/64)

Âmdur lutf-ı 'amîmün ko günâhumı benim

Merhamet vakti durur var-ısa imkân-ı kerem

(Cem Sultan, K. 7/65)

II. Bayezid ve Cem Sultan'ın şiirleri esas alındığında her iki kardeşin de saltanat kavgası yüzünden hayli üzgün oldukları anlaşılmaktadır. Cem'in *Kerem Kasidesi*, II. Bayezid'in *Dîvân*'ında yer alan bazı beyitler, Cem'in ölüm haberini aldıktan sonra hüzne boğulan II. Bayezid'in gıyabi cenaze namazı kıldırması, üç gün yas ilan etmesi ve kardeşinin vasiyeti olan naaşının Osmanlı topraklarına getirilmesi için ciddi girişimlerde bulunması bu hüzün ve pişmanlığı kanıtlar niteliktedir. Ancak iki öz kardeşi birbirine düşüren geçici saltanat mücadelesinde padişah ve şehzadenin güç ve iktidar için değil, -kendi bakış açılarıyla- bu savaşa devletin bekası için giriştikleri anlaşılmaktadır.

1.1.5. II. Bayezid Döneminde Siyasi Hayat

II. Bayezid, tahta çıktığında ilk olarak kapıkulu askerlerine cülûs bahşisi dağıtmış, yeniçerilerin maaşlarında ise artış yapmıştır. Devlet hizmetinde bulunan meslek erbabına lütuflarda bulunan sultan, ayrıca şairleri ilk kez maaşa bağlayan sultan olarak da bilinmektedir.

Dönemin siyasi tarihine bakıldığında en sancılı olayın kuşkusuz Cem ile yapılan saltanat mücadelesi olduğu söylenebilir. Kardeşiyle iç savaşa sürüklenen II. Bayezid, bu hadise sonucunda İtalya'daki Otranto kentini kaybetmiş ve şehir Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmıştır. Böylece İtalya'da sağlanan askerî üs dağılmıştır.

Saltanat kavgasının ardından yaşanan en büyük problemlerden biri de Osmanlı ile Venedik arasında olmuştur. Venedik, Osmanlı hazinesine ödemesi gereken miktarı vermeyince Sultan Bayezid, Türk limanlarını kapatmış ve Venedik ile ticareti durdurmuştur. Bu hadise sonrasında Osmanlı donanması İtalya kıyılarını vurmaya başlamıştır. Savunmasız kalan Venedik, Fransa ile ittifak yapmış ve Osmanlı'ya karşı savaşmıştır. Dört yıl süren savaştan sonra Türk donanması Modon ve Koron limanlarını ele geçirmiştir. Türklerin Venedik'e kadar ilerleyişinin ardından II. Bayezid ile anlaşma yapılmasına karar veren Venedik, Osmanlı hükümdarının şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı ile Venedik arasındaki sulhun ardından iki devlet arasındaki ticari faaliyetler tekrar devam etmiştir.

Dönemin bir diğer siyasi olayı ise Boğdan seferidir. Tuna bölgesindeki Türk donanmasının korsanlar tarafından zarar gördüğünü duyan II. Bayezid, Boğdan'a bizzat sefer düzenlemiştir. Bu seferin ardından Kili ve Akkirman kaleleri ele geçirilmiş ve Kırım'a karadan ulaşım sağlanmıştır.

Memlükler ile Osmanlı arasında altı yıl süren savaş, II. Bayezid döneminin en sıkıntılı olaylarından birisi olmuştur. Savaşın kesin bir kazananı olmamakla birlikte Adana ve Tarsus kaleleri Memlükler'e verilmiştir.

Endülüs ile Osmanlı arasındaki ilk etkileşim II. Bayezid döneminde yaşanmıştır. Bugünkü İspanya topraklarında yaşayan Endülüsler, o dönemde Katolikler tarafından çeşitli zulüm ve baskılara maruz kalmışlardır. Din değiştirmeleri için zorlanan Müslümanlar,

tehdit ve şiddet altında Hristiyanlığı seçmişlerdir. Bu topluluk “Moriskolar” olarak tarihe geçmiştir. Baskı altında din değiştiren Müslümanların Arapça konuşmalarından tesettürlerine kadar tüm İslami vazifeleri yasaklanmış ve Müslüman ailelerin çocukları manastırlarda eğitmek üzere ellerinden alınmıştır. Ayrıca Müslümanların çocuklarına Arapça isim vermeleri de yasak hâle getirilmiştir. Ramazan ayında yemek yemeye zorlanan Müslümanların İslami usüllere göre hayvan kesmeleri de yasaklanmış ve Müslümanlar kasıtlı olarak domuz eti yemeye zorlanmıştır. Yine evlerinde zorunlu olarak haç bulundurmalarına karar verilmiştir. Katoliklerin acımasız ve katı kurallarına uymayan Müslümanlar için bugünkü Granada ve Valencia başta olmak üzere farklı şehirlerde engizisyon mahkemeleri kurulmuştur. Bu yasakları çiğneyenler birçok şehirde farklı ölüm cezalarına çarptırılmıştır.

Katoliklerin zulüm ve baskılarına daha fazla dayanamayan Endülüsler II. Bayezid’den yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu talep, feryadnâme olarak nitelendirilen bir istiğase ile kaleme alınmıştır. Manzumede II. Bayezid’e övgüler dizildikten sonra esas konuya geçilmiş ve Endülüs’te Müslümanlara yapılan işkenceler anlatılmıştır. Tarihî bir vesika olarak kabul edilen kasidenin Türkçeye aktarılan bazı beyitleri şöyledir.

من الضّرّ والبلوى وعظم الرزية
ظلمًا وعُوملنا بكلّ قبحة
نقاتل عمّال الصّليب بنية
بقتل وأسر ثمّ جوع وقلّة
بسبيل عظيم جملة بعد جملة

شكونا لكم يا مولاي ما قد أصابنا
غدرنا ونصّرنا وبُدّل ديننا
وكلّنا على دين النبيّ محمّد
ونلقني أموراً في الجهاد عظيمة
فجاءت علينا الروم من كل جانب

“Ey efendim! Başımıza gelen bu zarar, musibet ve büyük felaketten dolayı size şikâyetle bulunmuştuk.”

“Aldatıldık, Hristiyanlaştırıldık ve zorla dinimiz değiştirildi ve kötü muameleyle maruz kaldık.”

“Hepimiz Peygamber Muhammed’in dini üzerinde iken haçlı çocukları ile içtenlikle savaştık.”

“Cihat ederken büyük zorluklarla karşılaştık. Ölüm, esaret ve sonra açlık kıtlık...”

“Rumlar her taraftan üzerimize büyük bir sel gibi akın akın saldırdılar.”³

Endülüsler tarafından II. Bayezid’e iki adet istigase yazıldığı bilinmektedir. Bu yardım çılgılığının ardından II. Bayezid, kendisine sığınan Endülüs Müslümanlarından bir bölümünü Osmanlı Devleti’ne kabul etmiş, bir kısmını da Afrika sahillerine göndermiştir.

II. Bayezid döneminde hareketli geçen dış politikanın yanı sıra ülke genelinde ‘küçük kıyamet’ olarak adlandırılan büyük bir veba salgını yaşanmış ve bu salgın pek çok insanın ölümüyle sonuçlanmıştır.

Devlet idaresinde ve askerî alanda farklı düzenlemelere giden II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmet’in tımar sistemine çevirdiği vakıfları tekrar eski sahiplerine devretmiştir. Bu alanda yapılan atılımlardan bir diğeri ise yeniçeri ocağında ‘ağa bölükleri’ adında yeni bir sınıfın kurulmasıdır.

İlim, kültür ve sanata yoğun ilgi duyan padişah; İstanbul, Edirne, Amasya gibi farklı kültür merkezlerinde pek çok hayrat yaptırmıştır. Amasya ve Edirne’deki külliyeler, Sakarya ve

³ Ramazan Meşe, “Endülüs Müslümanlarının II. Bayezid’e Yazdığı İstiğâse (Feryadname) Kasidesi”. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 2020. 14, 51-79.

Geyve'deki köprüler ve Bursa'daki Pirinç Han'ı II. Bayezid'den miras kalan hayratlardan bazılarıdır.

1.1.6. II. Bayezid'in Ölümü

II. Bayezid, saltanatı boyunca yeniçerilere pek çok ihşanda bulunmuş ve onların sevgisini kazanmıştır. Öyle ki Cem ile yaşanan taht mücadelesinde yeniçeri ocağı II. Bayezid'i desteklemiş ve onun hükümdar olabilmesi için ayaklanma başlatmışlardır. II. Bayezid'in yaklaşık 30 yıl süren saltanatının ardından yeniçeriler bu kez de I. Selim'in tahta geçmesini istemiş ve bu hususta II. Bayezid'e baskı yapmışlardır. Bu teklifi kabul etmek zorunda kalan II. Bayezid, oğlu I. Selim'i hükümdar olarak tayin etmiştir.

Tahtını oğluna devreden II. Bayezid, Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkmış ve Çorlu civarında fenalaşmıştır. Bir müddet sonra hastalığa yenik düşmüş ve burada rahmete kavuşmuştur. Bazı kaynaklar -tıpkı Cem'de olduğu gibi- II. Bayezid'in zehirlenmiş olabileceği üzerinde dursa da ispata dayalı bir delile rastlanmamıştır.

"*Geçdi Sultan Bayezid Hân-ı Velî*" mısraıyla ölümüne tarih düşülen II. Bayezid, kendi yaptırdığı Bayezid Camii'nin yanına defnedilmiş ve daha sonra defin yeri türbeye dönüştürülmüştür.

1.2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Tarih, edebiyat, mimari, hat gibi pek çok kültür ve sanat dalına ilgi duyan II. Bayezid, bu alanlarda farklı yenilikler yapmıştır. Adli mahlasıyla şiirler yazan hükümdar, ilk kez şairleri maaşa bağlamıştır. Osmanlı padişahının bu teşvikiyle edebiyat alanında gelişmeler kaydedilmiş ve bu dönemde birçok âlim ve sanatkâr yetişmiştir. Yine Osmanlı tarihi hakkında ilk ve en önemli eserler II. Bayezid döneminde yazılmaya başlanmıştır. Padişahın talebi üzerine Farsça ve Türkçe Osmanlı tarihleri kaleme alınmıştır.

Sehî Bey, Latîfi, Âşık Çelebi gibi pek çok tezkire yazarının eserlerinde Adli ile ilgili bilgiler verilmiş ve ondan övgüyle söz edilmiştir. Sehî Bey, *Heşt Bihişt* adlı eserinde Adli'yi şöyle anlatmıştır:

*Sâlih ü mütedeyyin muhibb-i sulehâ vü 'ülemâ şî'r ü inşâya ve ehl-i ma'rîfete mâyil 'adâletde ve sehâvetde 'adîmü'l-misl sâhib-hayr pâdişâh idi.*⁴

Latîfî ise II. Bayezid'in Osmanlı padişahları içinde en hayırlı ve lütufkâr sultanlardan biri olduğunu dile getirmiştir. Latîfî, eserinde II. Bayezid'in şair ve ilim ehlini desteklediğine de vurgu yapmaktadır:

*Şâhân-ı 'Osmâniyân içre pâdişâh-ı sâhib-velâyet ve Bâyezid-i Bestâmî-fitnat idi. Anlaruñ 'ahd ü 'asrında şu 'arâ ve fusehâ çok idi ve devr-i şerîflerinde nazm-ı le'âli-intizâmдан bihter ü berter bir kâlâ-yı râyic yok idi. Şu 'arâ-yı vilâyet-i rûmun ekser-i serâmedleri bunlaruñ devr-i bî-cevrinde gelmişler ve 'asr-ı hümâyûnlarında kadr ü ragbetleriyle şüyü' u şöhrat bulmuşlardır.*⁵

Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı eserinde ise II. Bayezid'in şiirle ilgilendiği ve onun döneminde pek çok şairin yetiştiği anlaşılmaktadır:

*'Ulemâ vü sulehâ ve 'aleviyyîn u şu'arâ cümleden mümtâz oldukları cihetden anların dahı medh-i pâdişâhîde du'ânâmeleri ve rakam-zede-i hâmeleri zuhûr iderdi. Kendüler dahı iştiğâl-i saltanatdan kelâl ve a'mâl-ı memleketden melâl geldükçe kulle-i rıf'at-ı saltanatdan vâdi-i şî're tenezzül iderlerdi.*⁶

⁴ Haluk İpekten vd. **Şehî Beg“Heşt-Behişt**. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017, s. 17.

⁵ Rıdvan Canım, **Latîfî “Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsratü'n-Nuzamâ”**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2018, s. 99.

⁶ Filiz Kılıç, **Âşık Çelebi “Meşâ'irü's-Şu'arâ”**. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2018, s. 72.

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin eserinde II. Bayezid'den övgüyle söz edilmiş ve Sultan Bayezid; Ferîdûn, İskender, Dârâ gibi İran'ın meşhur hükümdarlarına benzetilmiştir. Hasan Çelebi'nin nazarında II. Bayezid; adaleti, hilafeti ve yüceliğiyle âleme lütfedilmiş bir sultandır:

... mahlas-ı şerîfleri 'Adlîdür. Bir pâdşâh-ı sa'âdet-destgâh ve bir şehenşâh-ı ma'delet-penâh idi ki rakabe-i istitâ'ata mülûk-ı musahhar-ı ribka-i itâ'atı ve şeref-i müfârik-ı mülûk-ı âfâk dürretü't-tâc-ı inkiyâd u mütâba'atı idi. Âftâb-ı âlem-tâb-ı 'adl u re'feti ki sipihr-i saltanat hilâfetden şârik u tâli' olmuşdur.⁷

*Beyânî Tezkiresi'*nde II. Bayezid'in söz söyleme sanatında maharetli olduğu, kendisine şairlik istidadının bahşedildiği ve Adlî mahlasıyla şiiirler kaleme aldığı yazmaktadır:

Ve kendülerün dahı fûnûn-ı ma'ârifden hatt-ı vâfiri ve nasîb-i bâhiri olup nazm-ı revân-bahşa kudret-i tammı ve mahâret-i mâ-lâ-kelâmı var idi. Mahlası Adlîdür.⁸

Yine *Riyâzü'ş-Şu'arâ* adlı tezkirede II. Bayezid'den övgüyle söz edilerek kendisinin ilim ve fazilet sahibi olduğuna ve şiiirle ilgilendiğine değinilmiştir:

Selâtin-i 'Osmâniye içre fazîlet-i 'ilmiye ile şöhrat-şi'ar olup nazm-ı eş'âr ile dahı ser ü kârı var idi.⁹

Rıza ise eserinde II. Bayezid'i; lütufkâr, cömert, yüce ve muazzam bir padişah olarak tanıtmıştır:

⁷ Aysun Sungurhan, **Kınalızâde Hasan Çelebi "Tezkiretü'ş-Şu'arâ"**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017, s. 129.

⁸ Aysun Sungurhan, **Kınalızâde Hasan Çelebi "Tezkiretü'ş-Şu'arâ"**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017, s. 14.

⁹ Namık Açığöz, **Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017, s. 29.

*Mahlas-ı şerîfleri 'Adlî olup vücûd-ı latîfleri pür-sehâ vü
kerem ve zât-ı sûtûdeşiyem-i 'Âlî-himemleri rûh-ı mücessem-i
şehen-şâh-ı mu 'azzem idiler¹⁰*

Tezkireler ve biyografik eserler dikkate alındığında II. Bayezid'in sadece hükümdar değil, aynı zamanda maharetli bir şair olduğu da anlaşılmaktadır. Adlî mahlasıyla şiirler yazan sultanın bilinen tek eseri *Dîvân*'ıdır. Eserde Türkçe kaleme alınan 144 gazel, 1 murabba, 1 kıta, 1 nazım, 4 matla ve 2 müfret bulunmaktadır. Farsça ise 14 gazel, 1 kıta ve 2 matla yer almaktadır. İlk olarak 1890 yılında yayımlanan eserin en kapsamlı baskısı Prof. Dr. Yavuz BAYRAM tarafından hazırlanmıştır. *Adlî Dîvânı*'nda yer almamasına karşın Adlî'ye ait olan bazı manzumelere ise farklı nazire mecmualarında rastlanmaktadır. *Mecmâ'u'n-Nezâir, Câmi'u'n-Nezâir, Pervâne Bey Mecmuası* gibi eserler bunlardan bazılarıdır.

¹⁰ Gencay Zavotçu, **Rıza Tezkiresi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017, s. 8.

2. PADİŞAH DÎVÂNINDAN TOPLUM HAYATINA BAKIŞ (ADLÎ/II. BAYEZİD DÎVÂNI'NDA SOSYAL HAYAT)

2.1. İctimâî Tabakalanma

2.1.1. Sultân (Beg, Efendi, Mîr, Pâdişâh, Şâh, Şeh, Şehriyâr, Tâcver)

Saray ve çevresine mensup kişiler için kullanılan bu unvanlar, Adlî'nin şiirlerinde daha çok sevgiliye hitap sözü olarak ele alınmıştır. Sosyal tabakanın zirvesinde yer alarak ülke yönetimini elinde tutan sultanın emri altında kulları ve köleleri bulunmaktadır. Sevgiliyi sultan olarak tasavvur eden şair, kendisini de onun hükmü altına girmiş bir kul olarak görür. Esasında Osmanlı padişahı olan Adlî'nin klasik şiir geleneğinin dışına çıkmayarak kendisini köle ile bir tutması, bu geleneğin sağlam bir temele dayandığını ve belli sınırlar çerçevesinde geliştiğini göstermesi bakımından önem taşır. Hatta Adlî, o güzeller şahına bir anlık kul olabilmek için saltanatı bile terk etmeyi göze almıştır. Onun nazarında sevgiliye kul olmak, tahta geçip padişah olmaktan daha üstün bir mertebedir. Adlî, bu uğurda padişahlığı ve saltanatı tek kalemde silip atmaktadır. Çünkü sultana/sevgiliye kul olmak, Âdlî gibi bir sultan olmaktan daha iyidir.

Adliyâ ol **şâh**-ı hûbâna kul olsam bir nefes

Bakmazidüm saltanatla **pâdişâh**lıkdan yana (G. 8/4)

Pâdişâhum işigünde kullarundan kemterin

Kulun olmak yeg durur 'Adlî gibi **sultandan**

(G.106/5)

Adlî için sevgili o kadar ulvi bir kişidir ki onun adını anmak bile âşîğın haddine değildir. Bu sebeple beyitte kendisine seslenen

Adlî, sevgiliyi methetmemesi gerektiğini, çünkü sultanı övmenin bir köleye yakışmayacağını dile getirmektedir.

 Tut dilünü eyleme la'l-i leb-i cânânı medh

Bendeye lâıyk degüldür eylemek **sultânı** medh

(G. 15/1)

Bu hüsn ile ki **şeh** oldun gönül vilâyetine

Gamun diyârına ben kulı **şehriyâr** itdün (G. 65/6)

Adlî'nin başında taç, altında taht olması onun için bir şey ifade etmemektedir. Ancak sevgili ona: "Kulum!" derse Adlî bu cihana padişah olacaktır. Sevgilinin emri altına girmek onun için en yüksek makama çıkmak demektir.

Pâdsâhum luş idüp 'Adlî kulunun başına

Hâk-i pâyun tâc idüben Rûm'a **sultân** eylegil

(G. 70/7)

Bir kerre iltifât ile kulum durur disen

'Adlî'yi milk-i 'âleme ben **pâdsâ** kılam (G. 92/5)

Efendi, bey, tacver gibi saray mensupları hüküm vermeyi sevgiliden, köleler ise esas kulluğu Adlî'den öğrenmelidir. Çünkü gerçek kulluk, sevgiliye gönülden yapılan hizmettir.

Tâcverler senden öğrensün **efendi** begligi

Bendeler 'Adlî'den öğrensün gelüp çâkerligi

(G. 139/5)

“(Ey sevgili!) Güzellik ülkesinin şahısın. Ay ve Güneş gece gündüz (durmaksızın) senin gibi bir şehriyarın izine köle gibi yüz sürer.” diyerek sevgilinin yüce bir sultan olduğunu dile getirmiştir.

Hüsn ilinün şâhısın ay ile gün leyl ü nehâr
İzüne yüzün sürer sen **şehriyâr**un kul gibi (G. 140/6)

Adlî, dünya saltanatının sadece bir andan ibaret olduğunu gerçek sonsuzluğu düşündüğünde anlamıştır.

Bekâyı fikr ider olsan fenâ milkinde iy ‘Adlî
Cihâna **pâdşâh** olmak hakikat oldu bir demlik
(G. 60/5)

2.1.2. Asker (Ser-asker, Leşker), Levend

Çağın askerî alandaki yapılanmasına ışık tutan bu mefhumlar, *Adlî Dîvânı*’nda karşımıza çıkan unsurlardandır. “*Aşk ehline komutan olsam (da) buna şaşılır mı? Âlemlere divanelikle önder olmak gerek.*” diyen Adlî, kendisini aşk ehlinin başına geçen bir divane olarak görmektedir. Gam askeri olmak için evvela gönül mülkünü yakmak gerekir.

Ser-‘asker olursam ne ‘aceb ehl-i cünûna
Âlemlere dîvâneliğile ‘alem olmak (G. 52/3)

Gönli milkin ‘Adli’nün gam **leşkeri** yakmak diler
Hey meded erkân-ı devlet ana ne tedbîr ider
(G. 28/5)

Şairin nazarında sevgili, kerem ülkesinin padişahıdır. Âşık ise bu padişahın/sevgilinin emri altındaki talihsiz bir askerdir. Boyunduruk altındaki bir askerin sultana kul olması onun haddine değildir.

Sana kul olmak benüm haddüm degüldür dostum

Sen şeh-i milk-i kerem ‘Adlî bir onmaduk **levend**

(G. 18/5)

2.1.3. Kul, Bende, Esîr, Gulâm, Çâker, Gedâ

Kul, sultanın emri altında bulunan ve sultana muhtaç olan kişidir. Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Adlî Dîvânı*'nda da kulluk kavramıyla âşık ve sevgili arasında ilgi kurulmuştur. Her ne kadar Adlî, Osmanlı devletinin sultanı olsa da esas sultan sevgilidir. Âşık ise onun her dileğini yerine getiren, kapısında bekçilik eden, uğruna can vermeyi dahi göze almış bir kuldur. Saray mensupları asıl efendiliği ve beyliği sevgiliden, kulluğu ise âşıktan öğrenmelidir.

Tâcverler senden öğrensün efendi begliği

Bendeler ‘Adlî’den öğrensün gelüp **çâker**liği

(G. 139/5)

Sevgiliye kul olduktan sonra ne padişahlık ne de saltanat bir değer taşımaktadır.

Adliyâ ol şâh-ı hûbâna **kul** olsam bir nefes

Bakmazidüm saltanatla pâdişâlıktan yana (G. 8/4)

Sevgili, acımasız ve merhametten yoksundur. Bu gaddarlığı ve zalimliği ile kâfire benzetilen sevgilinin saçlarında esir olmuş binlerce

Müslüman vardır. Sevgili, saçlarının her teline âşıkları asarak onların canına kast etmiştir.

Zülfi kâfirlik idüp her bir kılında bin **esîr**

Asmaga kaşd eylemişdür çok Müselmân bağlamış

(G. 38/2)

Merhametsiz ve acımasız sevgilinin cefası bile âşığa hoş gelir. Hatta âşık, bu ızdıraptan mahrum kalmak istemez. Çünkü bu acı, onun için lütuf ve ihsandır.

Derd ü gam mersûmını ‘uşşâkdan men’ eyleme

Kullaruna pâdşâhum lutf u ihsân eylegil (G. 70/5)

Tarihî kaynaklardan edinilen bilgilere göre; Eski çağlardan günümüze kadar farklı pek çok medeniyette “küpe takma” geleneğine rastlanmaktadır. Bu gelenek kimi toplumlarda asaletin sembolü kimi toplumlarda ise kölelik alametidir. Beyitte: “*Kulağı delik bir bende*” ifadesini kullanan Adlî, dönemin önemli bir geleneğini gözler önüne sererek sosyal hayata ışık tutmuştur.

Leblerüne la‘l kulağı delik bir **bendedür**

Dişlerün nazmına olur lûlu’-yı şehvâr kul (G. 81/3)

Sevgilinin eşliğinden bir an olsun ayrılmayan âşık, onun kapısında feryat ve figan etmeye devam etmektedir. Bu durumdan rahatsız olan sevgili öfkelenerek: “*Ben o köleyi sevmiyorum*” demiş ve âşığa tepki göstermiştir.

‘Adlî’nün feryâdını işitmiş işiginde yâr

Hışm ile dimiş sürün ben ol **gedâyı** sevmez (G. 100/5)

2.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve Meşguliyetler

2.2.1. Attâr

Attar kelimesinin kökeni ‘güzel konu’ manasındaki Arapça ‘itr’ sözcüğünden gelmektedir. Günümüzde aktar olarak bilinen attar; güzel kokular, bitkiler, şifalı otlar, baharatlar vs. satan meslek erbabına verilen addır. Ancak o devirde attarlık mesleğini icra edenlerin görevi günümüzdeki gibi sadece satış yapmak değildir. Attarın ayrıca tıp ve eczacılık gibi alanlarda temel bilgilere vâkıf olması gerekir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde attar ile ilgili şu bilgiler aktarılmıştır:

Kurutulmuş çeşitli otlar, yapraklar, kökler, çiçekler, tohumlar, meyvalar ve diğer şifalı otların önemli bir kısmı kuru olarak satılırken bazı ilâçların yapılmasında kullanılan nebatî, hayvanî ve madenî maddeler (drogalar) ise daha çok basit ve iptidai şekliyle (müfred ilâçlar) tek tek satılırdı. Fakat attarlar eskiden bugünkü eczanelerde yapıldığı gibi, suda kaynatılmış ve pişirilmiş ilâçlar dışında hekim reçetelerindeki formüllere göre tıbbî maddeleri birleştirerek müşhil, macun, merhem ve kuvvet verici bazı mürekkep ilâçlar da hazırlarlardı, ancak ilâçları bugünkü eczacılıkta olduğu gibi sabit bir terkipte düzenleyemezlerdi.¹¹

Adlî Dîvânı’nda attar kelimesi, sevgilinin hoş kokulu saçlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgilinin güzel kokulu saçlarının hevesine kapılan âşık, müşk kokusunu alabilmek için attara gittiğini söylemektedir.

Behey miskîn hevâ-yı zülf idersin

Meger müşğ almağa ‘attâre vardun (G. 64/5)

¹¹ Nil Sarı, “Attar” maddesi, TDVİA, 1991, C. 4, 94-95.

2.2.2. Bâġbân

Baġ ve bahçe işleri ile ilgilenen ve bunu kendisine meslek edinen kişilere baġban/bahçıvan adı verilir. *Adlî Dîvânî*'nda baġban iki beyitte karşımıza çıkmaktadır. Dünyayı bir bahçeye benzeten şair; âşığı bahçıvana, sevgiliyi ise bahçede bulunan taze bir fidana teşbih etmiştir. Bahçıvanın beklentisi bahçede yetişen bir meyve iken âşığın beklentisi sevgilinin merhametidir.

Bâġbâna bu bâġ-ı 'âlemde

Mîvesi mihr bir nihâl kanı (G. 138/2)

Bâġbânâ gonca vü gülden ruh-ı dil-dârsuz

Hatt olur mı var anı dâġ ile peykân eylegil (G. 70/3)

2.2.3. Cellâd

Arapça sözlükte; 'kırbaçlamak' manasındaki 'celd' kökünden türeyen cellat, ölüm cezasına çarptırılmış kişilerin canlarını almakla görevli kimsedir. Adlî'nin şiirlerinde sevgilinin gözleri olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin gözleri cana kast eden bir cellattır. Celladın can almakta kullandığı hançerler ise sevgilinin kirpikleridir. Aynı zamanda sevgilinin saçları, âşığı tuzaġa düşüren ve onu asan bir daraġacıdır. Sevgilinin göz, saç, kirpik gibi güzellik unsurları âşığı öldürmek için vardır. Âşık zaten gönül hırsızıdır. Bu gönül hırsızının akıbeti ise sevgilinin iki tutam saçına asılarak idam edilmektir. Beyitte hırsızlık suçunun idamla cezalandırılması, devrin hukukî bir kuralını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Gözleri **cellâd**ına virmiş müje hançerlerin

Düz-d-i dil asmaga iki kâkül-i miskîn salup (G. 9/3)

Sevgilinin cellat olarak düşünülen gözleri, âşığı öldürmeye niyetlidir. Âşık ise bu uğurda ölmeyi göze almış bir gariptir. O,

sevgilinin cellat gözlerinden ayrı kalmanın ızdırabını yaşamaktadır. Hatta bu ızdırıp o kadar şiddetlidir ki âşık neredeyse bu hasretle öleceğini sanır. Âşık, bu ayrılıkla öldüğü takdirde dostlarına seslenerek üzülmemelerini ve yas tutmamalarını ister.

Ol gözi **cellâd** hicrinde ölürsem dostlar

Bu garîbün mâteminde eylemen şîven diriğ

(G. 47/5)

2.2.4. Dellâl, Harîdâr

Dellal/tellal; ticari alanda alıcı ile satıcı arasında işbirliğini sağlayan, satılacak malı pazar ve çarşı gibi meydanlarda duyuran ya da bir haberi farklı mekânlarda bulunarak vatandaşa ilan eden kişidir. Kendilerine bildirilen haberi meydanlarda bağırarak halka duyuran haberci dellallar, bu göreve karşılık yevmiye alırlar.

Adlî Dîvânı'nda aşk ile tellal arasında benzetme kurulmuştur. Şaire göre aşk tellalı gönül şehrine doğru yola çıkmıştır. Burada meta olarak düşünülen gamı, can müşterisi satın almaktadır.

‘Işk **dellâli** gönül şehrine seyr itdükçe

Gam metâ’na hemân cânı harîdâr eyler (G. 24/4)

2.2.5. Derbân

Kapıcı veya bekçi anlamlarına gelen derbân, *Adlî Dîvânı*'nda sevgilinin eşiğinde bekleyen âşık olarak düşünülmüştür. Âşık her daim: “*Benim kadrîm felekten bile yücedir.*” diyerek övünmektedir. Oysa onun yaptığı iş, sevgilinin eşiğinde kapıcı/bekçi olmaktır. Âşığın nazarında sevgilinin eşiği feleklerden bile yücedir. Bu bağlamda onun kapısında beklemek de bir o kadar ulvi bir vazifedir.

Her zamân kadrüm felekden yücedür dir öginür

Dil-berinün işiginde ol meger **derbân**imiş (G. 39/5)

Felek-kadr oldugunu bilmez idük
İşiginde meger **derbân** imişsin (G. 104/5)

2.2.6. Düzd, Harâmî, Tarrâr

Hırsız; haydut gibi illegal işlerle meşgul olan bu kişiler, Adlî'nin şiiirlerinde yine olumsuz özellikleriyle ele alınmıştır. Âşık, sevgilinin saçlarıyla mücadele etmekte ve onunla başa çıkmaya çalışmaktadır. Ancak kâkülleri buna izin vermez. Bu bağlamda kâkül, adeta bir harami gibi âşığın yoluna taş koymakta ve ona mâni olmaktadır.

Baş çıkamak olurdu zülfüyle
Ger **harâmî**lig itnese kâkül (G. 80/3)

Beyitte: “*Ben, kendimi sevgilinin eşiğinde kapıcı eyledim. Bu hayal ile kendimi sultan eyledim.*” diyen âşık, sevgilinin eşiğinde beklemenin onun için büyük bir lütuf olduğuna değinmiştir. Âşığa göre; sevgilinin kapısında bekçi olmak, sultanlık mertebesiyle eşittir.

Ben beni yâr işiginde gâh derbân eylerem
Bu hayâl ile gehî kendümi sultân eylerem (G. 86/1)

Bir diğer beyitte ise haydut ve hırsız ile sevgilinin gözleri arasında ilgi kurulmuştur.

Her lahza gözün tîg-i müjen çekdüğü bu kim
‘Âdetdür olur **düzd ü harâmî** çü zer üzre (G. 132/6)

Tarrar kelimesi; yankesici, hilekâr gibi manalara gelmektedir. *Adlî Divânı*'nda sevgilinin saç için benzetme unsuru olarak

kullanılmıştır. “*Ey kan dökücü (sevgili)! Saçın tarrarlık ilminde başlar keser.*” diyen âşık sevgilinin saçını yankesici olarak düşünmüştür.

Saçun başlar keser **tarrârlık** fenninde iy hûnî

Yüzün şeb-revlik öğredür saçunda mâh-ı tâbâne

(G. 126/4)

2.2.7. Hammâr, Şîseci

Hammâr, şarap satan kimseler için kullanılan ifadedir. *Dîvân*’da tek beyitte karşımıza çıkmaktadır. Beyitte zahide seslenen âşık, onu hammarın yanına davet etmektedir.

Mizâcundan yübûsetle sudâ’un def’in iderdün

Yolun ugrasa bir gün zâhidâ ger kûy-ı **hammâre**

(G. 131/4)

Âşığın gönlü eve benzetilirken sevgilinin gözleri de iki sarhoşa teşbih edilmiştir. Gönül ile dükkân arasında ilgi kuran âşık, mest olduktan sonra dükkân işinin tamamlandığını dile getirmektedir.

Gönlüm evinde gözleri gûyâ bir iki mest

Ceng idüp itdi **şîseci** dükkân işin temâm (G. 99/3)

2.2.8. Kâtib

“Ketebe” (yazmak) fiilinin ism-i fâili olan kâtip; bir metni kaleme alan, yazan anlamına gelmektedir. Ancak kâtiplik *Adlî Dîvânı*’nda dönemin meslek erbabından birini kast etmek için değil, Allah’ın kulları için kaderi yazdığını ve bu bağlamda onun “*Kudret Kâtibi*” olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgilinin

yüzündeki reyhan kokulu çizgiler Allah'ın onun yüzüne yazdığı güzellik yazısıdır.

Hûblık sende temâm olduğına huccet durur

Kâtib-i Kudret ki yazmış ol haţ-ı reyhân sana

(G. 4/5)

Herkesin kaderinin alınına yazıldığına dair inanış, Osmanlı döneminde de kendisini göstermektedir. Hatta bu inanıştan doğan “*alın yazısı*” ifadesi halk arasında oldukça yaygındır. Her şeyi takdir eden Kâtip, kaderimizi de alnımıza yazmıştır.

Muhakkak oldu ki ‘Adlî hatı gamın yazmış

Kara yüzün gibi alnunda **kâtib-i** takdîr (G. 27/7)

2.2.9. Kattâl

Katil; birinin canına kast ederek onu öldüren kişidir. *Dîvân*’da tek beyitte karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin kan dökücü bakışları acımasız bir katildir. Dudakları ise âşığa can veren bir çeşmedir. Sevgili, gamzesiyle âşığı öldürürken dudağıyla da ona can vermektedir.

Gamze-i hûn-rîz ü hûn-hârûn çi ger **kattâldür**

La’l-i mey-gûnun velî ser-çeşme-i cândur senün

(G. 54/3)

2.2.10. Mi’mâr

Mimar, bir yapıyı inşa eden kişiler için kullanılan mesleki unvandır. *Adlî Dîvânı*’nda mesleki özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Mimar ifadesiyle kastedilen kişi sevgilidir. Âşığın hane olarak

tasavvur edilen gönlünü bir mimar/sevgili yıkmıştır. Onu tamir edecek kişi ise yine mimardan/sevgiliden başkası değildir.

Zulmi kim şâh eyleye kim virür anun dâdını

Hânei **mi'mâr** yıhsa anı kim ta'mîr ider (G. 28/3)

2.2.11. Mûsikâr

Miskâl adıyla da bilinen mûsikâr, günümüzde müzikle ilgilenen kimseler için kullanılsa da esasında antik bir üflemlî çalgıdır. Türk musikisinde de yerini alan bu çalgı; altta yer alan uçları kapalı birçok kamışın yan yana getirilerek bağlanmasıyla yapılır. Üflendiği takdirde her kamıştan ayrı ayrı sesler çıkar. Bu enstrümanı çalan kimseye mûsikârî veya mıskalî adı verilir. Terim anlamının dışında mûsikâr, gagasında yüzlerce delikleri bulunan bir çeşit efsânevî kuşun adıdır. Kaknüs kuşu olarak da bilinmektedir. Rüzgâr estikçe bu kuşun gagasından hoş sesler çıkmaktadır.

Adlî Dîvânı'nda mûsikâr, bir doğa tasavvuru içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bülbül kanatlarını açmış figan etmektedir. Gül ise mûsikâra benzeyen bu sestem zevk duymaktadır. Klasik şiirde yaygın bir kullanıma sahip olan gül ve bülbül ilişkisine beyitte rastlanmaktadır.

Per açup bülbül figâna başlasa

Zevk ider gül savt-ı **mûsikâr**dan (G. 114/3)

2.2.12. Sâhir, Câdû (Câzû)

Sahir; büyü, sihir vb. işlerle ilgilenen kişidir. Divan şairleri, âşığı adeta büyüleyerek etkisi altına alan sevgiliyi sahir olarak nitelendirmişlerdir. Şair: "*Nergisin sihriyle cihan fitne ile doldu. Ey cihan şahı! Var git! 'Ben sahir değilim' deme!*" sözleriyle sevgilinin sihirbaz olduğunu vurgulamıştır.

Nergisün sihriyle dâr-ı cihân toldı fiten

Var dahı'y şûh-ı cihân dime ki **sâhir** degülem

(G. 91/3)

Gözleriyle âşığı büyüleyen sevgili, saçlarıyla onu kendine bağlamaktadır.

Zülf ü hattun dir görenler ‘anberîn zencîr ile

Sihr idüp **câzû** gözi hurşîd-i rahşân bağlamış

(G. 38/6)

Güzeller şehri içinde sevgili gibi sihir yapıp gönül alan başka kimseye rastlanmamaktadır.

Şehr-i hüsn içre güzellerde dahı görmemişem

Sihr ile diller alur ol iki **câdû** gibi ben (G. 116/6)

2.2.13. Sâki

Edebiyat terimi olarak sâki; içki sunan, dağıtan, işret meclislerinde içki dolaştıran kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır. Eğlence meclislerinin vazgeçilmezi olarak ele alınan sâki, bu mecliste insanlara içkiler sunar. Klasik şiir geleneğinde sâki o kadar önemli bir yere sahiptir ki sadece bu bahsi konu edinen ‘*sâki-nâme*’ adında müstakil eserler kaleme alınmıştır. Klasik şairler umumiyetle sâki ile sevgili arasında ilgi kurmuşlar ve sâkiyi sevgili olarak düşünmüşlerdir. Sevgili âşıklara sunduğu kadehle onları sarhoş etmekte ve kendine bağlamaktadır. Sâki olmadan eğlence meclislerinin tadı yoktur. İşret âlemine neşe veren kişi sâkidir.

Adlî Dîvânı’nda sâki; klasik şiirdeki genel kullanımıyla ele alınmıştır. Beyitte sâkiye seslenen âşik; kederle dolu olduğunu ve yalnızca onun sunacağı şarapla dertlerinden kurtulacağını dile getirmiştir.

Sâkiyâ sâgar-ı hilâl kanı

Sun berû dâfi‘ -i melâl kanı (G. 138/1)

2.2.14. Sayyâd

Sayyad; kelime olarak ‘avcı’ anlamına gelmektedir. Klasik şiirde umumiyetle sevgili avcıya, âşık ise ava teşbih edilmiştir. Sevgili; saç, göz, kirpik, gamze gibi güzellik unsurlarını kullanarak aşığı avlayıp tuzağa düşürmektedir. Avcı olarak tasavvur edilen sevgilinin avını/âşığı ıskalaması mümkün değildir.

Beyitte sevgilinin saçını, âşığı tuzağa düşüren bir avcı olarak düşünülmektedir. Bu kapana düşen kimse kurtulamamaktadır. Avcı olan sevgilinin hedefinde âşık vardır. Âşık ise kendisini avlanan bir kuşa benzetmektedir. Bu kuş sevgilinin saçının tellerine takılmıştır ve bu tuzaktan kurtulmak artık imkânsızdır.

Eyledi müşğîn saçın kasduma ol **sayyâd** bend

Halka halka kıldı gûyâ sayd için pîçân kemend

(G. 18/1)

Çün tütuldı zülfine dil murgı yârün çâre ne

Dâm-ı müşgildür halâs olmayısar **sayyâd**dan

(G. 105/2)

2.2.15. Tabip

Eski zamanlarda doktorluk mesleğini icra edenler için kullanılan tabip, *Adli Divânı*’nda en fazla karşımıza çıkan meslek erbabıdır. Âşık, hastalık olarak nitelendirdiği aşktan bir türlü kurtulamaz ve tabipten medet umar. Ancak her türlü hastalığa şifa bulan tabip, aşk hastalığı karşısında aciz kalmaktadır. Âşığın bu

hastalığını iyi edebilecek tek ilaç ise sevgilidir. Onun dudağı, tıpkı bir şerbet gibi âşığın canına şifadır. Nitekim gönül derdinin dermanını tabibe soran âşık: “*Sevgilinin dudağının şerbetinden başka deva yoktur!*” cevabını alır.

La’l-i nâbun şerbetiyle iy **tabîb**-i cân u dil
‘Âşık-ı dil-hastenün derdine dermân eylegil
(G. 70/6)

Âh kim derdüme dermân itmege ‘âciz **tabîb**
Dermend ü mübtelâ üftâdeyem merd-i garîb
(G. 10/1)

Osmanlı döneminde hastaların tedavi edildikleri yer *dârü’ş-şifâ*’dır. Sözcük anlamı ‘şifa evi’ manasına gelen bu yapının günümüzdeki karşılığı hastanedir. Adlî’ye göre âşığı iyi edebilecek tek hastane sevgilinin dudağıdır.

Lebün dârü’ş-şifâsından umar dil derdine dermân
Tabîb-i haste-dillersin devâsın derdmend ister
(G. 19/5)

Derd-i dil dermânını sordum **tabîbe** didi kim
Şerbet-i la’linden özge derdüne yokdur devâ
(G. 7/6)

2.2.16. Tâcir

Tacir/tüccar; ticaretle ilgilenen, alım ve satım işleri yapan dönemin meslek erbabından biridir. Beyitte satın almak, ucuz vb. ifadelerle ticari terimlere yer veren Âdlî, bir pazar yeri veya işletme

dükkânında olabilecek durumu gözler önüne serer. Âşık sevgilinin derdine düşmüş ve onun gamıyla can vermiştir. Canını çok ucuza verdiği söyleyen âşık; alım satım konularında cahil olduğunu, çünkü kendisinin tacir/tüccar olmadığını dile getirmektedir.

Gamuna cân virüben gâyet ucuz avlamışam

Satun almakda dimen ben dahı **tâcir** degülem

(G. 91/6)

2.2.17. Vaiz, Hatip

İbadet yerlerinde, özellikle camilerde hutbeler okuyarak halka dinî içerikli öğütler veren vaiz/hatip, klasik şiir geleneğinde zahitle bir tutulmuştur. Vaiz, devamlı cehennemın vasıflarını anlatarak âşığı korkutmaya çalışmaktadır. Umursamaz ve kalender mizaçlı âşık ise onun sözlerini hiçe sayarak asıl cehennemın sevgiliden ayrı kalmak olduğunu söyler. Bu ayrılık, sonu gelmez bir acı ve sabahı olmayan bir gece gibidir.

Vâ'iz ki Cehîm'ün zulümâtın ider evsâf

Fürkat şebidür var ise k'anun seheri yok (G. 49/4)

Camilerde minber üzerine oturarak hutbeler veren hatip, sevgiliden söz ettiğinde tıpkı bir sarhoş gibi aklını yitirir, hareketlerini kontrol edemez ve naralar atarak kendini kaybeder.

Ger lebün câm-ı meyın yâd itse minberden yire

Na'ra urup kendüyi ser-mest ide ol dem **hatîb**

(G. 10/5)

2.3. Muhtelif İçtimai Hâller, Münasebetler ve Bazı Tipler

2.3.1. Dost, Hem-dem, Aşına; Düşmen

Birbiriyle yakınlıkları bulunan, dertlerini ve sırlarını paylaşan kimseler için kullanılan dost, hem-dem ve aşına ifadeleri *Adlî Dîvânı*'nda karşımıza çıkan mefhumlardandır. Dost, kimi yerde sevgili olarak ele alınırken kimi yerde de yakın arkadaşlar için kullanılmıştır. Adlî, dost kelimesiyle daha çok yakınlarına seslenmektedir. “*Ben onu artık candan seversem ne olur dostlar? O peri yüzlü sevgili benim canımın içinde can imiş.*” diyen şair, dostlarına seslenerek sevgilinin onun canından bir parça olduğunu dile getirmiştir.

N’ola cândan ben anı artuk seversem **dostlar**

Ol perî-peyker benüm cânım içinde cânimış

(G. 39/2)

Sevgili uğruna her şeyi göze alabilen âşığın tahammül edemediği tek bir durum vardır. O da âşığın düşman olarak gördüğü rakiple sevgilinin birlikte olmasıdır. Sevgili, rakiple birlikte olduğu takdirde âşığın gönlü ondan uzaklaşacaktır. Sevgili, rakibe: “*Merhaba!*” diyerek selam verdiğinde âşık da sevgiliye: “*Elvedâ!*” diyerek ondan ayrılır.

Gördükçe diyü rakîbi sana **hem-dem** iy melek

Dil yanup tennûr-ı gamda oldı büryân her gice

(G. 125/5)

Hem-dem olsa **düşmen** ile gönlüm ider el-firâk

Merhabâ itse rakîbe cânım eyler el-vedâ’ (G. 45/2)

Beyitte dostuna seslenen âşık, yine o yârın kendisine düşman olduğunu söylemektedir. Öyle ki sevgilinin âşığa çektiirdiği ızdırabı acımasız düşman bile yapmamaktadır.

Dostlar düşmen olupdur yine ol yâr bana

Hele yâr itdüğini eylemez agyâr bana (G. 6/1)

Sevgilinin umursamazlığı karşısında çaresiz kalan âşık, peri olarak tasavvur ettiği sevgilinin ona karşı bir zerre olsun yanaşmadığını söyleyerek bu durumdan dem vurmaktadır.

Meyl kılmaz ol perî hiç **âşinâlık**dan yana

Muttasıl dünyâ gibi meyli cüdâlıkdan yana (G. 8/1)

2.3.2. 'Âciz, Fakîr, Garîb, Gedâ, Dermend, Müstemend, Mübtelâ, Üftâde

Dîvân'da genellikle âşık için kullanılan bu ifadeler, onun derdini ve acizliğini belirtmek için ele alınmıştır. Âşığın bu durumda olmasının sebebi yine sevgilidir. Âşık, garip ve dertlidir. Onun bu derdinin karşısında tabip bile çaresiz kalmaktadır.

Âh kim derdüme dermân itmege '**âciz** tabîb

Dermend ü mübtelâ üftâdeyem merd-i **garîb**

(G. 10/1)

Adlî: "Ey şâh! Her sabah güneş kapına gelse bu duruma şaşılmaz. Çünkü dilencide edep olmaz." sözleriyle dönemin sosyal hayatından kesitler sunmuştur. Güneşi dilenciye benzeten şair, dilencilerin kapı kapı dolaştığını söyleyerek arsız olduklarına vurgu yapmıştır.

Her subh güneş gelse kapuna ‘aceb olmaz
Ma’zûr ola iy şeh ki **gedâ**da edeb olmaz (G. 33/1)

Âşık, sevgilinin kapısında bulunan köpeklerden korkmaktadır. Âşığın köpek olarak nitelendirdiği aslında rakiptir. Kendisinin bir şah olduğunu dile getiren Adli, sevgilinin kapısındaki köpeklerden korktuğunu ve bunun beklenilmez bir durum olduğuna değinmiştir.

Kapuna varmaga kûyun itlerinden korkaram
Ben **gedâ** bu hürmeti umar mıdum sen şâhdan
(G. 119/4)

Âşığın kapısında ettiği feryatları işiten sevgili bu duruma sinirlenmiş ve öfkeyle o yoksul dilenciye/âşığı sevmediğini dile getirmiştir.

‘Adli’nün feryâdını işitmiş işiginde yâr
Hişm ile dimiş sürün ben ol **gedâyı** sevmezim
(G. 100/5)

Adli’nin şiirlerinde bu mefhumlar, benzetmelere başvurulmaksızın gerçek anlamlarıyla da kullanılmıştır. Şair, *Dîvân*’daki ilk şiir olan münacatta: “*Hudâ’ya Hudâlık sana yaraşır, nitekim garibanlık bana yaraşır.*” diyerek Allah’ın kudretine vurgu yapmış ve kendisinin de bir kul olduğunu belirtmiştir.

Hudâyâ Hudâlık sana yaraşur
Nitekim **gedâlık** bana yaraşur (Mnc. 1/1)

Beyitte Hz. Peygamber'e seslenen şair, bağışlanmayı dilemektedir. Çünkü şefa'at ayeti Peygamber'in şanının hürmetine indirilmiştir. Allah, gerçekleşmesi hak olan o günde birtakım kimselere şefa'at etme hakkı tanımıştır.¹² Buhârî'nin naklettiği bir hadise göre Hz. Muhammed, ahiret günü ümmetine şefa'atçi olacak ve şefa'atine nail olan müminler cehennem azabından kurtulacaktır.¹³

Eyâ mu'în-i beşer rahm kıl **fütâdelere**

Şefâ'at âyeti şânunda çünkü münzeldür (Na't 3/6)

“(Ey)Gönül! Hüzün hırkasını giy, kanaat hazinesinde otur. Çünkü o Şah, kullarının daima fakir ve dertli (olmasını) ister.” diyen Adlî, asıl hazinenin kanaat etmek olduğuna vurgu yapmış ve Hz. Peygamber'in “*El-fakru fahrî ve bihî eftahiru*”¹⁴ hadisini akıllara getirmiştir.

Gönül künc-i kanâ'atde otur giy hırka-i hüznî

Çü ol şeh kulların dâ'im **fakîr ü müstemend** ister

(G. 19/6)

2.3.3. Öksüz, Yetim

Halk arasında annesini kaybeden çocuğa öksüz, babasını kaybeden çocuğa ise yetim adı verilir. Gül olarak tahayyül edilen sevgiliden ayrı düşen âşık, bülbül misali öksüz kalmıştır.

Gül firâkında gül **öksüzi** geçer bülbül velî

¹² “O gün, Rahman'ın şefa'at izni verip sözünden razı olduğu kimselerden başkasının şefa'ati fayda vermez” (Tâha, 20/109).

¹³ “Her peygamberin dua ettiği, kabul olunmuş bir duası vardır. Ben bu duamı ahirette ümmetime şefa'at için saklamak istiyorum” (Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, C.2, s. 795).

¹⁴ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, 1992, IV/287.

Âteşüm kâr eylese göreydi hâkisterligi (G. 139/2)

Yetim ifadesinin kullanıldığı beyitte vücut ile deniz arasında benzetme ilgisi kurulmuştur. İkinci mısradaki yetim olarak nitelendirilen unsur ise istirdiyedir.

Bahr-ı vücûd içinde bulunmaz ana bedel

‘Âlem tamâm olsa sade bir dür-i **yetîm** (G. 96/2)

2.3.4. Pîr, Cüvân

Tasavvuf kavramlarından biri olan pîr, anlam itibariyle yaşlı ilerlemiş kişiler için kullanılmaktadır. Civan ise genç, delikanlı anlamlarına gelmektedir. Sevgilinin gamı, âşığı genç iken birdenbire ihtiyara çevirmiştir. Genç, yaşlı herkes âşığın bu duruma ağlamaktadır.

Cüvâniken beni derdün gamunla **pîr** itdi

Nasîhat oldu işüm cümle şeyh ile sâba (G. 124/4)

Cüvânları seveliden bu **pîr**-i bî-tedbîr

Beni esirgeyüp aglar eger **cüvân** ger **pîr** (G. 27/1)

2.3.5. Deli, Dîvâne, Rûsvâ, Serhûş

Klasik şiirde daha çok âşığa mahsus olan bu durumların sebebi yine sevgilidir. Âşık, peri olarak tasavvur ettiği sevgiliden bir an bile ayrı kaldığında aklını yitirir. Kendiyle savaşmaya başlar ve böylece delirir.

Düşelden sen perîden bir dem ayrı

Delürdüm kendüm ile eylerem ceng (G. 57/3)

Hayatındaki en büyük gayesi sevgiliye ulaşmak olan âşık, bunu sevgiliye söylediğinde alaycı bir tavırla karşılışır. Sevgili: “*Deli misin, sarhoş musun, ya da afyon mu yedin?*” diyerek bu vuslatın asla gerçekleşmeyeceğini söyler.

Didüm vaslun müyesser ola mı dir

Delü misin ya **serhûş** ya yedün beng (G. 57/4)

2.4. Dinî İnanç ve İbadetler

2.4.1. Gayba Dair İnanışlar

2.4.1.1. Bezm-i Ezel (Rûz-ı Ezel, Rûz-ı Elest)

Bezm-i elest; kâinat yaratılmadan önce ruhların bir araya getirildiği ve kıyamet günü insanların: “*Bizim haberimiz yoktu.*” dememeleri için tanık tutulduğu yaratılış günüdür. Bu yemin gününde Allah tüm kullara: “*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*” diye buyurmuştur. Ruhlar ise “*Elbette!*” yanıtını vermiştir.¹⁵ Bu hadiseden Araf Suresinin 171. ve 172. ayetlerinde bahsedilmektedir.¹⁶

Adlî: “*Bu cihanda yeme içme gibi zevkler talep etme. Çünkü ezel meclisinde sana gam kadehinden nasip düşmüştür.*” diyerek nasip ve kısmetin ezelden belirlendiğini ve kendisine bu mecliste gam ve keder düşüğünü ifade etmiştir.

Var dahı ‘Adlî cihânda ‘ayş u nûş itme taleb

Çün sana **bezm-i ezelde** câm-ı gamdandur nasîb

(G. 10/7)

¹⁵ Beyhan Kesik, **Mahmûd Rıfkî Hayatı-Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2009, s.82-83.

¹⁶ Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: “*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*” “*Elbette öyle! Tanıklık ederiz*” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde; “*Bizim bundan haberimiz yoktu.*” demeyesiniz. (Araf Suresi 7/171-172).

Allah, ez el meclisinde kimine gam kimine de mutluluk nasip etmiştir. Adlı'nın payına düşen ise sevgiliden ayrı kalmak ve her an onun aşkıyla ah çekmektir.

Kime şâdı kime gam itmiş Hudâ kısmet **ezel**

Sensüzün âh eylemek her dem nasîb itmiş bana

(G. 7/5)

Âşığa göre her derdin devası sevgilinin dudağının şerbetinde saklıdır. Ancak Elest gününde ona dert ve keder takdir edilmiştir. Bu sebeple âşığın sevgilinin dudağına erişerek deva bulması mümkün değildir. Onun kaderinde ancak çile çekmek vardır.

Her devânun şerbetini la'l-i cânânda komış

‘Adliyâ derdi sana takdîr iden **rûz-ı elest** (G. 11/5)

2.4.1.2. Kıyamet İnancı

Kıyamet günü, İslam inancına göre gerçekleşmesi hak olan gündür. Bu günden sonra dünya hayatı sona erecek ve ahiret hayatı başlayacaktır. Kur'an'da kıyamet gününün muhakkak gerçekleşeceğine dair pek çok ayet bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “*Her nefis ölümü tadacaktır. Kıyamet Günü'nde ecirleriniz eksiksiz bir şekilde size verilecektir. Kim de ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa, hiç şüphesiz kazanmıştır. Dünya hayatı sadece aldatici bir faydalanmadan ibarettir.*”¹⁷

Adlı'nın şiirlerinde iki yerde geçen bu terim, ilk beyitte sevgilinin yürüyüşüyle ilişkilendirilirken ikinci beyitte “*sonsuza kadar*” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

¹⁷ (Ali İmran, 3/184)

Cevre bakup havf ile gitse hırâmân oluban

Bundan artuk dahı ‘âlemde **kıyâmet** var mıdur

(G. 26/4)

Kadünle zülfün ucından elemlerümi benüm

Kıyâmete degin olmaz şümâr eylemeğe (G. 122/4)

2.4.1.3. Kabir ve İlgili Bazı İnanışlar

Kabir; ölünün gömülü olduğu yer anlamına gelmektedir. Şair, beyitte dostlarına seslenerek öldükten sonra kabrinin üzerine servi dikmelerini ve mum yakmalarını istemektedir. Servi ağaçlarının mezarlıkta yetiştiğini akıllara getiren şair, aynı zamanda o dönemde ölülerin ardından mum yakılarak yas tutulduğunu da anlatmak istemiştir. Şairin bunu istemesinin sebebi; ölümünden sevgiliyi sorumlu tutmasıdır.

Kabrüm üzre serv dikün şem’ yakun dostlar

Çün beni hâk eyleyen şevk-ı ruh u bâlâsıdur

(G. 30/2)

Bir diğer beyitte ise sevgilinin yanağının şevkiyle can veren âşık, bu şevkle öldüğü için kabrinin nurla dolduğunu dile getirmiştir.

Ruhların şevkiyle bir ‘âşık ki cân vire senün

Kabri anun haşr olunca dostum pür-nûr olur (G. 29/3)

2.4.1.4. Mahşer Günü ve İlgili Bazı İnanışlar

Haşr olmak; “toplamak, bir araya getirmek” gibi anlamlara gelmektedir. Mahşer ise kelimenin ism-i mekânı olup eylemin

yapıldığı yeri bildirmektedir. İslam inancına göre mahşer günü tüm insanlar, ayağa kalkarak bir araya geleceklerdir. Adlî, “*Haşre dek*” ifadesiyle mahşer gününe atıfta bulunmuş ve bu ifadeyi “*ebediyete kadar*” anlamına gelecek şekilde kullanmıştır.

Haşre dek derd ü gamın cân u dilün itmege şerh
Sinen üzre dil ola ‘Adli biten her çemenün (G. 55/7)

İslam inancına göre mahşer günü tüm insanlar bir araya toplanacak ve ‘*Mizan*’ adı verilen bir terazi kurulacaktır. Bu terazide günahlar ve sevaplar tartılacak, kimin sevabı fazla ise cennete, kimin günahı fazla ise cehenneme gidecektir.¹⁸ Zerre ağırlığınca günahların ve sevapların tartılacağı bu günde¹⁹ müminlerin dünya hayatında çektikleri sıkıntılar o gün günahlarına kefarete olacaktır. Bu bağlamda müminlerin başına gelen musibetler, günahları için birer kefarettir. Bu musibetlere karşı isyan eden kimseler ise Allah’ın sevabına nail olamaz. Adlî, bu sebeple hasta gönüllerin feryat etmemesini, çünkü mahşer gününde bu sıkıntılara göğüs germelerine rağmen şikâyetçi oldukları için sevaba nail olamayacaklarını dile getirmektedir.

Dirîg itme lebün bûsın nigârâ haste dillerden
Kim anun **rûz-ı mahşer**de sevâbına hisâb olmaz
(G. 32/3)

2.4.1.5. Ruhun Bedenden Ayrılması

Ölüm, ruhun bedeni terk etmesiyle gerçekleşir. Beyitte sevgiliye seslenen şair, onun kendisini bırakıp gitmesiyle ruhunun bedenden ayrılmasını bir tutmuştur. Çünkü sevgili, âşığın canından bir

¹⁸ “Biz ise, kıyamet gününe ait duyarlı teraziler koyarız da artık, hiçbir nefis hiçbir şeyle haksızlığa uğramaz. Bir hardal tanesi bile olsa ona (teraziye) getiririz. Hesap görücüler olarak Biz yeteriz.” (Enbiya 21/47.)

¹⁹ “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.” (Zilzal 99/7-8)

parçadır. Sevgili olmadan âşığın yaşaması imkânsızdır. Sevgili, bu özelliğinden dolayı ruha benzetilmiştir. Can içinde ruh olmadığında kişinin ölümü gerçekleşir. Sevgili/ruh âşığı terk ettiğinde bu durum âşığın ölümü olur.

Sen gidersin iy sanem sandum **bedenden cân** gider

Bu sebebden dostum ‘Adlî didi **rûhum** sana (G. 7/7)

2.4.1.6. Kefen

Ölünün belli usullerle sarıldığı beyaz beze kefen adı verilir. Divan şairleri İsa peygamberin nefesinin ölülere tekrar canlandırmasıyla, baharın gelmesi ve nebatatın tekrar hayat bulması arasında bağ kurmuşlar ve bu benzetmeye şiirlerinde çokça yer vermişlerdir. Adlî de bu olaya atıfta bulunarak goncanın dudaklarını açtığını ve ölü olarak nitelendirdiği tabiatın kefenlerini yırtarak yeniden hayat bulduklarını dile getirmiştir.

Bir nefes ‘Îsî-sıfat ol gonca-leb açsa dehen

Hâkden baş kaldurup her mürde çâk ide **kefen**

(G. 115/1)

2.4.1.7. Cennet (Behişt, Cinân, Na’ım)

Allah’ın günahlardan sakınarak güzel amellerde bulunan kullarına vaat ettiği mükâfat yeridir. “*Cennet, Huld, Me’va, Na’ım, Âliye, Adn, Firdevs, Dârü’s-Selâm ve Hayevân*” şeklinde 8 adet cennet sıralanmıştır.²⁰ Klasik şairler sevgilinin bulunduğu yer ile cennet arasında ilgi kurmuşlardır. Âşık için sevgilinin yanında bulunmak ile cennette olmak arasında bir fark yoktur. Klasik şiir geleneğinin sınırları dışına çıkmayan Adlî, böyle bir benzetme

²⁰ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2004, s. 88.

yaparak asıl cennetin sevgilinin yanı olduğunu, cehennemın ise ondan ayrı kalmak olduğunu vurgulamıştır. Beyitte sevgiliye seslenen âşık: “*Ey sevgili! Ayrılık ateşiyle Adli’yi yakma! (senin yanın cennettir ve) Hz. Peygamber cennetin içinde azabın olmayacağını buyurmaktadır.*” sözleriyle hem sevgiliye kavuşmak istediğini söylemiş hem de Hz. Peygamber’in cennetle ilgili buyurduğu bir hadis-i şerife atıfta bulunmuştur. İslam inancına göre; Hz. Muhammed, Miraç gecesinde arşa yükselmiş ve orada cenneti ve cehennemi görmüştür. Necm Suresi’nin ilk ayetleri Miraç hadisesini apaçık bir şekilde anlatmaktadır.²¹ Adli’nin tüm bu ayetlerden ve hadislerden haberdar olduğu beyitten anlaşılmaktadır.

Firâk odına kûyunda nigârâ ‘Adli’yi yakma

Buyurdu çünkü Peygamber **behîşt** içre ‘azâb olmaz

(G. 32/7)

Sevgilinin yanında olmayı arzulayan âşık, vuslata eriştiğinde cennet sarayından bir zerrenin bile gözünde olmayacağını söylemektedir.

Ol âftâbuñ itsem hâk-i derinde mesken

Bir zerre olmaz idüm kasr-ı **cinâne** muhtâc (G. 14/3)

Şair, beyitte bahsi geçen sekiz cennetten biri olan Na’im’den söz ederek ayrılık ateşinin cehennem ateşinden daha şiddetli olduğunu ve vuslata erişenin aslında ebedî cennete ulaştığını ifade etmiştir.

Hicr-i ateşle ola mı bir âteş-i Cehîm

Hicrân visâle olsa mübeddel zihî na’im (G. 96/1)

²¹ (Necm Suresi, 53/1-15).

2.4.1.8. Rıdvân

Rıdvân, cennet kapısında bekçilik yaptığına inanılan meleğin adıdır. Klasik metinlerde sıkça rastlanan Rıdvân ifadesi manzumelerde bazen cennet bekçisi olarak ele alınmış bazen ise cenneti ifade edebilmek için kullanılmıştır. Bunun bir örneğine de *Adlî Dîvânî*'nda rastlanır. Âşık, sevgilinin gül bahçesine eriştiğinde burayı Rıdvân bağı olarak göreceğini dile getirmektedir.

Gül yüzi karşısına dil bülbülin nâlâ idüp
Gülşen-i kûyını cânâ bâg-ı **Rıdvân** eylerem (G. 86/3)

Saba rüzgârı, sevgilinin saçının kokusuyla cennete ulaştığında Rıdvân meleği onu selamlayarak “*Merhaba!*” diyecektir.

Bûy-ı zülfünle behişte ger vara bâd-ı sabâ
Ravza'dan karşı çıkup **Rıdvân** diye kim merhabâ
(G. 7/1)

Rıdvân, cennet bahçesinde sevgilinin dudağını gördüğünde: “*Bunun gibi tatlı ve güzel hurma olmaz.*” diyerek sevgiliye hayran olacaktır.

Rıdvân lebüni görse diye bâg-ı cinânda
Bunun gibi şîrîn-ter ü rengîn rutab olmaz (G. 33/6)

2.4.1.9. Tûbâ

İslam inancına göre; cennette yetişen, dalları en tepeden alta doğru tüm cennet tabakalarına ulaşan ağaçtır. Kur'an'da ‘Tuba’

ifadesinin zikredildiği ayetler yer alsa da sözcüğün manasında farklı meal ve tefsirler mevcuttur.²²

Klasik edebiyat geleneğinde Tuba, sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgilinin boyunun uzunluğu ve düzgünlüğü Tuba ağacına benzetilmiştir. Tuba'nın yüceliği ve yüksekliği de bu teşbihin sebeplerinden biridir. Bazı beyitlerde sevgilinin boyu, Tuba'dan daha üstün ve yüce tutulmuştur. Hatta baş aşağı çevrilmiş, dalları yere sarkan Tuba'yı bu hâle getiren sevgilinin boyudur.

Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Adlî Divânı*'nda da Tubâ ağacı ile sevgilinin boyu arasında ilgi kurulmuştur.

Tûbâ boyun ki vasf idicek mûntehâ kılam

Medh-i lebünde sözlerümi cân-fezâ kılam (G. 92/1)

2.1.4.10. Selsebîl

Selsebîl, cennette müminlerin hizmetine sunulacak olan sulardan bir tanesidir.²³ Adlî, selsebil ile sevgilinin dudağı arasında benzetme kurmuştur. Sevgiliden ayrılan ve onun dudağına hasret kalan âşık, cehennem ehline selsebil suyunun -yani sevgilinin dudağının- bahşedilmesini istemektedir.

Yâd-ı la'lün kût-ı cândur hicr içinde nitekim

Dûzah ehline revân-bahş olsa **âb-ı selsebîl** (G. 77/2)

²² İman edip salih amel işleyenlere ne mutlu! Varılacak güzel yurt (cennet ve içindeki Tuba ağacı) da onlar içindir. (Rad, 13/29)

* Bu ayetin Arapça ifadesinde geçen Tuba sözcüğü bazı müfessirler tarafından 'cennette bulunan bir ağaç' olarak tefsir edilse de 'temiz ve güzel kokan yer' manasında da çeviriler yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının bazı çevirilerinde ise 'Ne mutlu! Ne güzel' anlamında tercüme edilmiştir (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>)

²³ "Orada karışımında zencefil olan kadehlerde (cennet şarabı) içirilir. Orada bir pınardır ki ona 'Selsebîl' adı verilir." (İnsan 76/17-18)

Başka bir beyitte ise selsebil, gerçek anlamında kullanılmıştır. Baharın gelmesiyle çemenler bir minber üzerine çıkmış vaaz etmektedir. Nehirler ise selsebil ayetini tefsir etmektedir. Şair, bahar tasvirini dinî terimler kullanarak başarılı bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Minber-i şâh üzre çıkmış va'z ider murg-ı çemen

Selsebîl âyâtını tefsîr ider enhâre bak (T. 2/4)

2.1.4.11. Cehennem (Cehîm, Dûzâh)

Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan günahkârların gideceği azap yerine cehennem adı verilir. Klasik şiir geleneğinde âşığın cehennemi sevgiliden ayrı kalmaktır. Vaiz, cehennemin özelliklerini anlatarak âşığı korkutmaktadır. Ancak âşık için cehennem ayrılık gecesidir. Bu öyle bir gecedir ki bu gecenin sabahı yoktur. Nasıl ki sevgiliden ayrı kalmak âşık için cehennemdir, ona kavuşmak da ebedî cennete ulaşmak gibidir.

Vâ'iz ki **Cehîm**'ün zulümâtın ider evsâf

Fürkat şebidür var ise k'anun seheri yok (G. 49/4)

Hicr-i ateşle ola mı bir âteş-i **Cehîm**

Hicrân visâle olsa mübeddel zihî na'îm (G. 96/1)

Bir diğer beyitte ise sevgilinin dudağı, cennet suyu olan selsebile benzetilmiş ve bu suyun/dudağın cehennemde azap çekenlerin ateşini söndürmesi temenni edilmiştir.

Yâd-ı la'lün hût-ı cândur hicr içinde nitekim

Dûzah ehline revân-bahş olsa âb-ı selsebîl (G. 77/2)

2.4.2. İbâdetler

2.4.2.1. Namâz (Kamet, Kıyam), Secde

İslam'ın beş temel şartından biri olan namaz Adlî'nin şiirlerinde birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. Dini tam mahiyetinde idrak edemeyen ve gösteriş düşkünü olan zahit, âşıktan namaz kılmasını, zikir ve tespihle meşgul olmasını istemektedir. Âşık ise bunlarla ihlasın bir olmadığını, Hak âşığı olunması gerektiğini ve böylece Allah'a layıkıyla amel edileceğini vurgulamaktadır.

Namâz u zikir ü tesbihün bana 'arz itme iy zâhid

Olursan mübtelâ 'ışka Hak'a lâyık 'amel dirsın

(G. 103/3)

Kutsal kitapta bildirildiği üzere yerde ve gökte ne varsa Allah'ı zikretmektedir.²⁴ Şair bu ayete muhteva açısından iktibas yaparak her bir ağacın namaz kılmak niyetiyle kıyama durduğunu ve dağların da secde ettiğini dile getirmektedir. Adlî, insana mahsus bir eylemi tabiata atfederek namaz kılıp secde eden bir doğa tasvirini gözler önüne sermiştir.

Sebz-pûş olup **kıyâma turdılar** her bir şecer

Kıldılar **secde** huzûr-ı kalb ile kühsâre bak (T. 2/3)

2.4.2.2. Kible (Secdegâh)

Namaz ibadetinin yerine getirilmesi için Müslümanın yönünü kibleye çevirmesi şarttır. Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi Adlî'nin şiirlerinde de âşığın kiblesi sevgilidir. Put gibi bir güzelliğe sahip olan sevgilinin bulunduğu yer, âşığın kiblesi olmuştur. Âşık, sevgilinin ikamet ettiği yeri Kâbe'de bulunan hareme benzeterek buraya

²⁴ Göklere olanlar da, yerde olanlar da Allah'ı tesbih eder. O, mutlak galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Haşr 59/1)

girilemeyeceğinin altını çizmiştir. Bu sebeple âşığın akıttığı gözyaşı, zemzem gibi akmakta ve dur durak bilmemektedir. Adli; kible, Kâbe, harem ve zemzem gibi Hac ile ilgili mefhumları bir arada vererek tenasüp sanatına başvurmuştur.

Kible hakkı sanemâ Ka'be olaldan kûyun

Gözlerüm yaşını kıldum o haremde zemzem

(G. 90/3)

Âşığın kible olarak tasavvur ettiği yerlerden biri de sevgilinin kaşidir. Âşık, bu kiblede yüz çevirmemektedir. Burası artık âşığın secdesi olmuştur.

Günehdür diyü ta'n itme çün itdük kaşların **kible**

Yüzüm dördürmezem zâhid ko nushı **secdegâhumdan**

(G. 113/6)

2.4.2.3. Minber

Camilerde hatibin çıktığı ve hutbeler okuduğu yüksek yere minber denilmektedir. Hatip bu özel yere çıkarak insanlara nasihatlerde bulunur. İlmî konularda kendisine danışılan hatibin zaafi ise sevgilinin dudağıdır. O, sevgilinin dudağını hatıra getirdiğinde akli melekelerini yitirir. Tıpkı bir sarhoş gibi naralar atarak kendini kaybeder ve kendini minberden yere vurur.

Ger lebün câm-ı meyın yâd itse **minberden** yire

Na'ra urup kendüyi ser-mest ide ol dem hatib

(G. 10/5)

2.4.2.4. Mihrâb

Camilerde imam için ayrılan ve Kâbe yönünü gösteren içi oyuk yapıya mihrap adı verilir. Divan şairleri, mihrap ile sevgilinin bulunduğu yer arasında ilgi kurmuşlardır. Çünkü zaten âşığın kiblesi sevgilidir. Adlî'nin de secde ettiği mihrap sevgilinin kaşdır. Kaş, kavisli yapısı itibariyle mihraba benzetildiği için namaz ehli kimseler sevgilinin mihraba benzeyen kaşlarına secde etmektedir. Hristiyanlar ise put gibi bir güzelliğe sahip olan sevgilinin küfre benzeyen saçına kul olmuşlardır. Adlî, hem İslamiyet hem de Hristiyanlıkla ilgili terimlere birlikte yer vererek tenasüp sanatını uygulamıştır.

Kaşların **mihrâb**ına secde ider ehl-i salât

Küfr-i zülfüne perestâr iy sanem ehl-i salîb (G. 10/6)

Sevgilinin güzelliği ile Kâbe arasında ilgi kuran Adlî, zahidin sevgilinin kaşını gördüğünde kibleyi terk edeceğini ve mihraptan yüz çevireceğini söylemektedir.

Ka'be-i hüsnünde zâhid görse kaşun iy sanem

Kiblei terk eyleye yüz döndere **mihrâb**dan

(G. 107/4)

2.4.2.5. Hac İbâdeti (Harem, Kâbe, Tavâf, Zemzem)

İslam'ın temel esaslarından olan hac, belli şartları taşıyan Müslümanlar için farz kılınan bir ibadettir.²⁵ Adlî, bu ibadeti gerçek mahiyetinde ele almış ve “*Mekke'yi ve Medine'yi ziyaret ettim diye övünürsün, (o halde) bu dünya saltanatına bunca talep ne?*” diyerek ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Adlî'ye göre esas olan Hacc'ı yerine getirmek değil, dünyadan el ayak çekerek Hakk'a hakiki kul olmaktır. Aynı zamanda bu ifadeler Cem Sultan'ın hacca gittiğini ve sonrasında

²⁵ Gitmeye gücü yetenlerin Kâ'beyi ziyaret etmesi (haccetmesi), Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır (Ali İmran, 3/97).

II. Bayezid'le taht mücadelesine girdiğini de akıllara getirmektedir. Adlî, hacca giden kardeşi Cem Sultan'ın hacca gittiği halde hâlâ saltanat sevdası ile uğraştığını söyleyerek tepki göstermiştir.

Haccü'l-Harameynem diyüben da'vi kılursın

Bu saltanat-ı dünyeye pes bunca taleb ne (Kt. 146/2)

Sehi Bey, *Tezkîre-i Sehî* adlı eserinde bu hadiseye yer vermiş ve II. Bayezid'in bu sözlerine karşın Cem Sultan'ın cevabını şu şekilde nakletmiştir:²⁶

Bu meşgale-i dünyeye ola 'adle mukârin

Haccü'l-harameyn anı taleb kılrsa 'aceb ne

(Bu dünya uğraşısı adaletli olmalıdır. Haccını yapmış olan (da) onu talep etse ne olur?)

Klasik şairler sevgilinin bulunduğu yeri Kâbe olarak tasavvur etmişler ve bu kutsal mekânın etrafından ayrılmamışlardır. Âşıkların tavaf ettiği yer sevgilinin yeridir. Sevgilinin köşesi Kâbe olduğundan beri âşığın gözyaşları zemzem gibi akmaktadır. Mukaddes topraklarda bulunan zemzem suyunun özelliği, Hz. İbrahim zamanından beri akması ve bir an bile kesintiye uğramamasıdır. Âşık da bu özelliğinden dolayı sevgili için sürekli akan gözyaşları ile zemzem arasında benzetme kurmuştur.

Kible hakkı sanemâ **Ka'be** olaldan kûyun

Gözlerüm yaşını kıldum o **haremde zemzem**

²⁶ Edirneli Sehî (H.1325). *Tezkîre-i Sehî*. Neşr. Mehmed Şükrî. İstanbul: Matbaa-i Âmedî. 13-14.

(G. 90/3)

Pertev-i nûr-ı cemâlün görmege iy meh senün
Ka'be-i kûyun melâyik her dem iderler **tavâf**

(G. 48/3)

2.4.3. Dinle İlgili Diğer Mefhumlar

2.4.3.1. Zikir, Tesbîh

Sözlükte; 'hatırlamak, anmak' gibi anlamlara gelen zikir, terim olarak Allah'ı dille, kalple veya bedenle tespih etmek demektir. İslam'da zikir kavramı önemli bir yere sahiptir. Müslümanın görevi, Yüce Allah'ı zikirden ve O'nu anmaktan kalbini ve gönlünü gâfil tutmaması, Allah'tan başkasına yönelmemesidir.²⁷

Beyitte zikir ve tespihle ibadet eden zahide seslenilmektedir. Namaz, zikir ve tespihle Allah'a hakiki kul olunamayacağını söyleyen âşık, asıl önemli olanın ihlas ve samimiyet olduğunu ve böylece Hak âşığı olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Namâz u **zikr** ü **tesbih**ün bana 'arz itme iy zâhid
Olursan mübtelâ 'ışka Hak'a lâyık 'amel dirsın

(G. 103/3)

2.4.3.2. Du'â (Âmîn), Vird

Dua; arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesi için Allah'a yapılan yakarıştır. Bu durum kulun acziyetini, Yaratıcının ise kudretini göstermektedir. Vird de yine aynı anlama gelmekle beraber daha sık ve devamlı okunan dua veya sürekli belli aralıklarla Kur'an-ı Kerim

²⁷ İmam-Gazâlî, **Duâ ve Zikir**, Çelik Yay., İstanbul 2005, s. 202.

okunması anlamına gelmektedir. Âşık, sevgiliye ulaşabilmek için gece gündüz dilinden virt ve duayı eksik etmemektedir.

Serverâ serv-i bülendün ser-firâz olmagiçün

Cân u dilden rûz u şeb **virt ü du'â** eksük degül

(G. 75/2)

“Aşk pîrinden gam mükâfatını istedim. Kim (bunun için) dua ettiyse ben de (ardından) ‘Âmin!’ dedim.” sözleriyle âşık, pîr olarak gördüğü aşktan gam çekmeyi dilemiş ve bunun için dua edenlerin ardından kabul olunması için *“Âmin!”* demiştir. Aşk talep eden âşık, aşkla birlikte gam ve kederin de geleceğinin farkındadır. Ancak bu durum âşığın umurunda değildir. O, lütfu ve kahrı hoş olan aşkın tadına varmayı temenni etmektedir.

‘Işk pîrinden gam irşâdın temennâ eyledüm

Her **du'â** kim kıldı ol ben dahı **âmîn** eyledüm

(G. 82/4)

Adlî, insana mahsus olan dua etme özelliğini çınar ağacına isnat etmiştir. Çınar, sevgilinin serviye benzetilen boyunun gölgesinde ömür geçirdiği için el açıp dua etmektedir. Servinin sevgilinin boyuna benzetilmesi, uzun ve biçimli bir ağaç olması nedeniyledir. Uzun ömürlü olmasıyla bilinen çınar ise beyitte bu özelliği sebebiyle ele alınmıştır. Çınarın büyük ve geniş dalları ise el açıp dua eden bir insan olarak tasavvur edilmiştir. Çınar, servinin gölgesi altında uzun bir ömür sürdüğü için dua ederek Allah’a şükretmektedir.

Sâyesinde haddünün sürdügiçün ‘ömr-i dirâz

Serv-i bâlâna çenâr **el götürüp eyler du'â** (G. 7/3)

2.4.3.3. Tевbe (Afv, İstıġfâr, Özr)

İşlenen günahlardan duyulan pişmanlığın dile getirilmesine tövbe adı verilir. Kul, günahından ötürü Allah'tan af diler. Beyitte zahidin ne kadar tövbe ederse etsin fayda vermeyeceğinden, tövbenin ihlaslı bir kalp ile yapılması gerektiğinden söz edilmiştir.

Tevbe nef itmez riyâyile olıcak zâhidâ

‘İşkî ihlâs ile cürmün mahvına keffâre kıl (G. 74/3)

Şair, sevgilinin saçlarını Hristiyan din adamlarının beline bağladıkları kuşağa benzeterek alışılmışın dışında bir benzetmeye başvurmuştur. Zahit, sevgilinin saçlarına bel bağlamamaktadır. İmanı olmayan zahidin sürekli tövbe ve istiğfar etmesinin asıl sebebi budur. Burada ‘bel bağlamak’ ifadesi hem gerçek hem de mecaz anlamıyla birlikte kullanılmıştır.

Zülfünün zünnârına bil bağlamaz îmânı yok

Zâhid anuñçün günâhın bilüp **istıġfâr** ider (G. 21/4)

Kulların hatasını şeyhler gördüğü vakit affetmektedir. Aşkî bir hata olarak gören âşık, sevgilinin bu durumu gördüğünde âşığında özrünü ve günahını o zaman anlayacağını ifade etmektedir. Klasik şairler aşkı kimi zaman bir suç kimi zaman ise günah olarak görmüşlerdir.

Hatâsın kullarun şeyhler göricek ‘**afv** ider lîkin

Benüm ‘**özr**ümi ol dil-ber görür artuk günâhumdan

(G. 113/2)

2.5. Eğlence Hayatı

2.5.1. Eğlence Yerleri

2.5.1.1. Meclis (Bezm)

Meclis; insanların bir araya gelerek toplandığı, kimi zaman musiki eşliğinde raks ettikleri kimi zaman da sohbet ederek eğlendikleri mekândır. Daha çok şaki, şarap, kadeh, mum gibi unsurlarla ele alınır. Klasik şiirde âşıklar meclisi, oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir.

Âşık sevgilinin elinde tuttuğu kadehteki şarabın kendi gözyaşları olduğunu düşünmektedir. Âşığın kanlı gözyaşları sevgilinin elindedir. Meclisin içinde dolaşıp duran şarap değil, âşığın gözyaşlarıdır.

Kâse-i hûnîn çeşmümdür elinde sâkinün

Devr iden **meclis** içinde sâgar-ı sahbâ degül (G. 69/3)

Şarapla yapılan benzetmeler, umumiyetle şarabın rengi sebebiyledir. Bu bağlamda şarapla ilgi kurulan diğer bir unsur ise sevgilinin dudağıdır.

Germ olur oldu hayli **meclisde**

Leb-i dil-dâre benzeyelden mül (G. 80/4)

“Ağyar/rakip sevgili ile mecliste sefa sürer, âşıklara ise ezel kısmeti acı ve ızdıraptır.” diyen şair, ilk mısradaki bezm ifadesini eğlence meclisi manasında kullanmıştır. Diğer dizelerde ise bezm veya meclis ifadesine yer verilmese de ezel sözcüğüyle bezm-i elest akıllara getirilmiş ve burada âşıkların kaderine yazılanın keder ve acı olduğu vurgulanmıştır.

Agyâr nigâr ile safâ **bezm**ini eyler

‘Uşşâka ezel kısmeti renc ü ta’ab olmuş (G. 41/4)

2.5.1.2. Meyhâne, Meykede

Meyhane, meykede, harabat, bezm, meclis gibi ifadeler divan şairlerince oldukça sık kullanılmış ve farklı tasavvurlara konu olmuştur. Meyhane kimi zaman mest olmuş âşıkların eğlence yeri kimi zaman da gam ve kederden köşesinde sızıp kaldıkları bir mekândır. Tasavvuf muhtevalı manzumelerde ise meyhane; tekke, dergâh gibi yapıları ifade etmek için kullanılır.

Beyitte şair, dinle ilgili fetvalar veren zahit ile müridini meyhaneden çıkarken görmüştür. Birisi oldukça sarhoşken diğeri çakırkeyiftir.

Zâhidi gördüm mürîd ile çıkar **mey-hânen**

Ser-girân biri velîkin ol birisi nîm-mest (G. 11/4)

Sevgilinin kırmızı şaraba benzeyen dudağı âşığın aklına düşmüştür. Bu bağlamda âşığın gidebileceği tek mekân meyhanedir.

La‘l-i nâbun yâdına düşdüm şarâba şöyle kim

Meykedeyle dir olupdur melce’ ü me’vâlarum

(G. 88/5)

2.5.2. Bayramlar

2.5.2.1. Nevruz

Farsça “*yeni gün*” manasını taşımaktadır. Terim anlamı olarak ise kuzey yarım kürede bahar mevsiminin başlangıcı olarak kabul edilen gündür. Kültürümüzde dinî ve millî bayramlarımız haricinde yer alan nevruz, eski Türklerden bu yana büyük önem arz etmiştir. *Divân-ı Lügâti’t-Türk*’te “*yengi gün*” olarak geçen nevruzun başlangıcı 21 Mart’tır. Bu tarih Rumî takvime göre 9 Mart’a denk geldiği için halk arasında “Mart Dokuzu” adı verilir. Türk kültüründe nevruz, yılbaşı ve bahar bayramı olarak kutlanır.

Nevruz, klasik edebiyat metinlerinde sıkça bahsedilen konulardan biri olmuştur. Hatta bu tarzda müstakil eserler yazılmış ve bu eserlere “*nevrûziyye*” denilmiştir.

Nevruzun gelişile birlikte tekrar canlanan tabiat âşıklara da tesir etmiştir. Âşık, sevgilinin yüzünü güle teşbih etmiş ve gül ile nevruz arasında ilgi kurmuştur. Beyitte rakibin, sevgili ile âşığın arasına girmemesi gerektiğini söyleyen şair, nevruzda içilen şarapta acılık olmayacağını dile getirmiştir.

Gül yüzün devrinde ‘uşşâkı rakîb incitmesün

Olduğu yokdur cihânda ‘işret-i **nev-rûz** telh (G. 17/1)

2.5.3. Mûsıkî (Çalgı) Âletleri

2.5.3.1. Âhenk, Ney (Nây), Saz

Klasik şairlerin en fazla söz ettiği musiki aletlerinden biri neydir. Mesnevî'nin ilk 18 beytinde neyin dilinden bir hikâye anlatılır ve burada neyin kamışlıktan -yani öz vatanından- ayrı kalması konu edilir. Neyin yakıcı sesi, onun vatanından ayrı kalması sebebiyledir. Bu sebeple sinesi yarık yarık olan ney, acı ile inleyip feryat etmektedir. Onun sesini duyan kadın ve erkek herkes neyin hâline üzülüp ağlamaktadır. *Mesnevî*'de söz edilen ney, esasında ilahi âlemden ayrı kalıp dünya hayatına sürülen insandır.

Beyitte Adlî inleyişlerini ney ile bağdaştırmaktadır. Âşık tıpkı bir ney gibi inleyip feryat etmektedir.

Ney gibi nâlem benüm olduğuyiçün sûznâk

İnleyüp **âhenk** ider çeng eyleyüp kaddin dü-tâ

(G. 7/4)

Aşka düştüğünü dile getiren şair, naz ve niyazı bilmediğini ve gönlünün ney gibi inlediğini, bu sebeple sazı ve sözü unuttuğunu dile getirmektedir.

‘Işka düşdüm dostlar nâz u niyâzı bilmedin
Nâya dem-sâz oldı gönlüm sûz u sâzı bilmedin

(G. 116/1)

2.5.3.2. Çeng, Def

Def; daire şeklinde bir kasnaktan yapılan, parmakla vurularak çalınan, bir yüzü ince deriyle kaplanmış bir çeşit musiki aletidir. Klasik Türk şiirinde def, çeşitli tasavvurlara konu olmuştur.

Beyitte sevgiliye seslenen âşık, onsuz yiyip içmek, kısacası eğlenmek istese de bunu başaramaz. Sevgili olmadan eğlence meclisinin bir manası yoktur. Bu sebeple âşığın yüzü def gibi beyaz ve solgun, boyu ise çeng gibi eğri kalmıştır.

Nigârâ sensüzün ‘ayş eylesem ben

Yüzümi **def** iderem kâmetüm **çeng** (G. 57/5)

Çeng ve ney, zaman zaman âşığın gönlünün derdini söylemektedir. Ancak keder içinde yanan gönül bir an bile kimse tarafından anlaşılmamaktadır. Çengi ve neyi dinleyenler yalnızca bu sesleri duymaktadır. Oysa bu sesler âşığın yanan gönlündeki inleyişlerin sesidir.

Dem-be-dem derd-i dilüm söyler egerçi **çeng** ü ney

Âh kim sûz-ı derûnum bir dem anlanmaz benüm

(G. 89/3)

2.5.3.3. Kânun, Rubâb

Özbekistan yöresine ait bir musiki aleti olan rübap; uzun biçimli ve askı şeklindeki oyuklardan oluşur. Enstrüman gövdesinde 10 tane dikiş bulunur. Bu dikişler birbirine tutturulmuştur. Enstrüman, bazı

telli çalgıları çalmaya yarayan ve bir plastik veya kemikten yapılan pena aracılığıyla çalınabilmektedir. Kanun ise bilhassa Şark musikisinde yaygın olarak kullanılan bir enstrümandır. Tellî çalgılar arasında yer alır.

Adlî; ney, çeng, kanun, saz ve rûbap ifadelerine aynı beyitte yer vererek tenasüp yapmıştır. Durmaksızın feryat eden delik değişik gönlü ile ney arasında benzetme kurmuştur. Sineyi ise rûbaba teşbih etmiştir. Beyit bir bütün olarak ele alındığında âşığının gönlü ile çalgı aletleri arasında benzetme yapıldığı görülmektedir.

Nây olalı gam **çengine kânûn** ile gönlüm

Dem-sâz olup durur ana sîne **rûbabı** (G. 136/4)

2.5.4. Oyunlar, Sporlar

2.5.4.1. Çevgân, Top (Tûp)

At üzerinde sopalarla oynanan çevgan, günümüzdeki polo oyununa benzer. Oyun için gerekli olan unsurlar; at, top ve çevgan adı verilen ucu eğik sopadır. Oyunun amacı; takım oyuncularının sopalarla ya da çevganlarla sürdürdükleri topu hedefe ulaştırmaktır. Eski çağlardan beri Türkler arasında yaygın olarak oynanan çevgan, edebî metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle klasik metinlerde çevgan ifadesi sıkça ele alınmış ve çeşitli tasavvurlara konu olmuştur.

Beyitte ay ve güneş, şekil itibariyle top olarak düşünülmüş, felek ise meydan olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin saçları ise çevgan olarak tahayyül edilmiştir.

Mâh u hurşîdi felek meydânına **tûp** itmege

Çîn idüp gîsûların müşg ile **çevgân** bağlamış

(G. 38/4)

Aşk meydanına gelen âşık, bu meydanda sevgilinin zülfü için başını top etmeyi göze almaktadır. Klasik Türk şiirinde âşığın başını çevgan oyunundaki topa benzetmesi oldukça sık görülen bir teşbihtir.

Bugün ben da'vi-i 'ışk ile geldüm çün bu meydâne
N'ola **tûb** eyler isem başımı ol zülf-i **çevgâne**

(G. 129/1)

2.5.4.2. At Binme

At binme; antik çağlardan bu yana Türklerin vazgeçilmez tutkularından biridir. Adlî için süvari olan kişi sevgilidir. Sevgili, naz atının binicisidir. Güzellik meydanında at koşturur. Âşığın bedeni ise güzellik meydanında mertçe at koşturan sevgilinin atının üzensidir. Bu meydanda mağrur bir şekilde yürümeli ve yiğitçe dolaşılmalıdır.

İy **süvâr-ı esb-i nâz** olan rikâb-ı câna bas
Hüsñ meydânı senündür ayagun merdâne bas

(Mt. 149/1)

2.5.4.3. Nerd, Zâr

Günümüzde tavla adıyla bilinen nerdin tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Osmanlı döneminde varlığını gösteren tavla, devrin eğlence hayatını yansıtması bakımından önem taşımaktadır. *Dîvân* 'da bir beyitte karşımıza çıkan nerd ve zar ifadeleriyle çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Şair; devlet, talih ve saadetin kendisine yar olduğunu, ancak yüreğinde kötülük barındıranların gam tavlasında zar gibi bir o yana bir bu yana savrulduğunu dile getirmektedir.

Devlet ü baht u sa'âdet bize çün yâr oldı

Nerd-i gamda dil-i bed-hâhun işi zâr oldı (G. 141/1)

2.6. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

2.6.1. Çerâğ, Fetil, Şem'

Sosyal yaşamda aydınlatma unsurları olarak kullanılan bu mefhumlar, klasik şiirde adına en fazla rastlanan araçlardan bazılarıdır. Gündelik hayatın temel ihtiyaçlarından olan bu araçlar, divan şiirinde teşbih yoluyla muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Mum, âşığın ahının ateşiyle sabaha dek yanmaktadır. Seher vakti öten bülbülün feryadı ise âşığın bu feryatları ve ahları sebebiyledir.

Âteş-i âhum yakar her gice **şem**'i subha dek

Bülbülü nâlân ider feryâd u âhum her seher (G. 22/5)

Mumun içerisinde bulunan ve yakılan fitil, beyitte aşk ateşiyle tutuşturulmuştur. Âşığın gözyaşları bunun bir kanıtıdır. Âşık bedenini bir mum olarak düşünmüştür. Bu mumun yakılmasına ise aşk ateşi neden olmuştur. Mum, bir süre sonra erimeye başlamış ve çevresinde akıcı damlalar oluşmuştur. Âşık, mumunun üzerindeki bu damlaları gözyaşları olarak tasavvur etmiştir.

Yakduğuna **şem**'ün için nâr-ı 'ışk ile **fetil**

Eşk-i çeşmi hâline olmuş durur rûşen delil (G. 77/1)

Klasik şiirde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan pervane ve şem, sevgili ve âşığı temsil etmesi bakımından önem arz etmektedir. Âşık, muma benzettiği sevgilinin etrafına dolaşır durur. Şeme kavuşmak isteyen pervane, aşkın cezbesine kapılır ve kendini ateşe atarak can verir. Beyitte sevgilinin saçlarının karanlığı içerisinde nur yüzünü görmek isteyen âşık, pervanelerin her gece mumun etrafında toplandığını dile getirmektedir. Sevgilinin saçları, onun nur yüzünü kapatmakta ve bu ışığı gölgelemektedir. Âşık ise pervane gibi bu ışığın etrafından dönüp durmaktadır.

Zulmet-i zülfünde yüzün nûrın ister cân u dil
Cem' olur pervâneler her gice kim yansa **çerâğ**
(G. 46/2)

Âteş-i âhum yakardı **şem**'veş başdan beni
Çeşme-i çeşmüm benüm ger olmasa Ceyhûn u Şat
(G. 44/3)

2.6.2. Câm, Kadeh, Kâse, Peymâne, Sâgar, Sifâl

Mutfak araçları olan bu nesnelere, klasik şiirde farklı benzetmelere konu olmuştur. Umumiyetle içerisine şarap konulan kadeh, âşığın kendinden geçmesine yol açar. Âşık, bir gece sevgili ile kadeh içerisinde şarap içmeyi arzulamaktadır.

Bir gice ger yâr ile **peymâne** sürsem reşkten
Tan degül nüh **kâse**-i gerdûn eger bulsa şikest
(G. 11/2)

Adlî, beyitte feleğe veryansın etmektedir. Vuslat nimetini rakibe veren felek, sevgiliye kavuşmayı Adlî'ye nasip etmemiştir.

Ni'met-i vaslı felek virüp rakîbe zehrini
Kâsesini pür idüp 'Adlî'ye zâd itmek neden
(G. 101/5)

Adlî, ezel meclisinde kendisine gam dolu kadehin nasip olduğunu ve bu sebeple cihanda yeme ve içme gibi eğlenceleri talep etmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Var dahı ‘Adlî cihânda ‘ayş u nûş itme taleb

Çün sana bezm-i ezelde **câm**-ı gamdandur nasîb

(G. 10/7)

2.6.3. Âyine (Mir’at)

Ayna, klasik Türk şiirinde yaygın olarak kullanılan araç gereçlerden biridir. Şairler ayna ile farklı unsurlar arasında benzetme kurmuşlardır. Aydınlık ve parlak olması sebebiyle sevgilinin yüzüne benzetilen ayna, bazı manzumelerde sevgilinin sinesine veya gerdanına teşbih edilmiştir. Kimi zaman ise *câm-ı Cem*, *âyîne-i İskender* gibi ifadelerle efsanelere konu olan aynalara telmihte bulunulmuştur. Aynanın, temizliği ve saflığı sembolize ettiği için gönle benzetildiği beyitler de oldukça fazladır. Klasik şairler, ayna ile âlem arasında ilgi kurmuşlar ve bu cihanın Tanrı’nın güzelliklerinin tecelli ettiği bir ayna olduğunu düşünmüşlerdir. Umumiyetle tasavvuf muhtevalı şiirlerde karşımıza çıkan bu teşbihin sebebi: “*Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi diledim. Kâinatı yarattım.*”²⁸” kutsi hadisidir.

Ayna mefhumu genellikle mecaz veya benzetme yoluyla manzumelerde ele alınmış olsa da gerçek manasında kullanıldığı beyitler de oldukça fazladır. Örneğin; ‘papağanın kafesine ayna konulması’ klasik şiirde yaygın olarak ele alınan bir konudur. Yine sevgilinin aynaya baktığında kendine hayran kalışı ve hatta putperest oluşu da yine beyitlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Bâkî’nin şu beytini örnek vermek gerekir:

Zinhâr eline âyine vermen o kâfirün

Zîrâ görünce suretini büt-perest olur (Bâkî, G. 97/4)

Adlî Dîvânî’nda ayna, sevgilinin yüzü için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu benzetme, sevgilinin yüzünün tertemiz ve

²⁸ İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, s. 330.

pürüzsüz oluşu sebebiyledir. Bazen de ayna ile gönül arasında benzetme kurulmuş ve bu gönül aynasının tertemiz edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Da’vi-i hüsn eyleyüp gün vechi yok ger ura lâf
Çün yüzün âyinesi gibi degül **mir’âtı** sâf (G. 48/1)

Sûfi beru gel mey içelüm jeng-i gam için
Dil **âyinesin** sâf idici gayrı ‘amel yok (G. 50/4)

2.6.4. İp (Rişte, Rişte-bend), Bend, Kemend, Kullâb, Zincir (Zencîr)

Klasik şiir geleneğinde bu mefhumlar uzun, bağlayıcı ve karışık olması gibi özelliklerinden dolayı sevgilinin saçına benzetilmiştir. Adlî de şiirlerinde bu benzetmelere başvurmuştur. Âşığın gönlü sevgilinin saçlarına dolaşmıştır. Bu tuzaktan bir türlü kurtulamayan âşık, kendisini örümcek tuzağına düşmüş gibi hissetmektedir. Bazen de âşık, kendisini öldürmeye kast eden bu saçları idam ipi olarak düşünmüştür. Âşık, sevgilinin saçlarında asılı kalmaktadır. Burada birçok âşık can vermiştir. Âşık, kendisinin sürekli bu tuzağa düştüğünü söyleyerek asla akıllanmayacağını dile getirmektedir. Çünkü sevgilinin saçlarına vurgun olan âşığı ne zincir ne de bir bent zapt edebilir.

“*Ey Adlî! Gönül, sevgilinin saçlarına dolaştı.*” diyen şair sevgilinin saçları vesilesiyle ona tutkun olduğunu dile getirmektedir.

Dil ‘Adlî saçı bendine tolaştı nigârün
Anı çekerek tut inen uzatma **ipini** (G. 134/6)

Âşık, saç ile bağ arasında ilgi kurmuş ve gönlünü bu saç bağına kaptırmıştır. İkinci dizede âşık, tıpkı bir sineğin örümcek tuzağına

düşmesi gibi gönlünün de bu dolaşmış saç bağına düştüğünü ifade etmiştir.

Rişte-i ümmîd gönlüm saldı zülfün **bendine**

Sanasın kayd oldu dâm-ı ‘ankebût içre mekes

(G. 37/3)

Beyitte sevgilinin saçı zincire benzetilmiştir. Âşıkın divane gönlü ise bu zincire bağlanmayı arzulamaktadır. Zira âşık, sevgilinin ayrılığından usanmıştır. Beyitte delilerin zincire vurulduğuna atıfta bulunan şair, ayrıca zincir, bend, kemend gibi mefhumları aynı beyitte zikrederek tenasüp sanatına başvurmuştur. Diğer beyitte ise şair, yine aynı muhtevayı kullanmış ve gönlün sevgilinin saçında asılmak istediğini dile getirmiştir. Âşık, bu saç ipinde canını vermeye hazırdır.

Senün **zencîr-i zülfünden** dil-i dîvâne **bend** ister

Usandı hier ile cândan asılmaga **kemend** ister

(G. 19/1)

Diler ki bağlana gönlüm o zülf-i pür-tâba

Ne cân virür göre miskîn **bend ü kullâba** (G. 124/1)

2.6.5. Dürc, Elek, Hokka, Micmer, Tabla

Günlük hayatta kullanılan bu eşyalar dönemim sosyal hayatından önemli kesitler sunmaktadır. Âşık, sevgilinin saçlarının kokusu olmadığı takdirde attarın tablasından haz alınmayacağını dile getirmektedir.

Bûy-ı zülf-i müşg-i çîni olmasa

Hazz alınmaz **tabla**-i ‘attâr'dan (G. 114/2)

“*Tozum (bedenim) her an rüzgâr ile toz olsa ne olur? Sevgili bana çokça cefa edip eleklerden geçirmiştir.*” diyen âşık, topraktan vücut bulmuş bedeninin her an toz olup rüzgâra karışsa da bir şey olmayacağını, çünkü sevgilinin onu cefa ve ızdırıp ile elekten geçirdiğini söylemektedir.

Gubâr olup tozum her dem tozarsa n'ola bâd ile

Bana çok cevr idüp dil-ber geçürmişdür **elek**lerden

(G. 109/5)

Micmer, içerisinde tütünün yakıldığı bronz veya bakırdan yapılan küçük şamdan şeklindeki bir çeşit araçtır. Micmerin bir diğer adı da ‘buhurdan’dır. Adlî, sevgilinin kendisine merhamet ettiğini söyleyerek o peri yüzlünün micmerin kokusuna meyletse şaşılmayacağını söylemektedir.

Dûd-ı dil ile dâguma rahm eyledi nigâr

Meyl eylese ‘aceb mi perî bûy-ı **micmere** (G. 130/5)

Klasik şairler sevgilinin dudağını rengi ve kıymeti sebebiyle lal taşına benzetmişlerdir. Sevgilinin dudağı ile la’l arasında bağ kurmuşlar ve bu değerli mücevheri saklayan ağzı da kutu olarak tasavvur etmişlerdir. Hasta gönüllere deva olacak ilaç bu kutuda gizlidir.

Dürc-i la’lüni senün **hokka**-i cân eylediler

Haste dillere devâ anda nihân eylediler (G. 25/1)

2.6.6. Tennûr, Ocak

Yemek pişirmeye yarayan bu mefhumlar, klasik şiirde daha çok kebab, büryan gibi yiyeceklerle birlikte verilmiştir. Sevgiliyi rakiple gören âşık, gönlünün gam fırınında yandığını ve her gece büryan olduğunu dile getirmektedir.

Gördükçe diyü rakîbi sana hem-dem iy melek

Dil yanup **tennûr**-ı gamda oldu büryân her gice

(G. 125/5)

Adlî, cihanı bir ocak olarak düşünmüş ve akçe olarak tahayyül ettiği gözyaşlarını da bu ocağa konulan bir su olarak tasavvur etmiştir.

Eşküm akçesini su koyar cihân **ocagına**

Âl yapraklu ‘alem çekdükde âh-ı âteşin (G. 120/2)

2.6.7. Pergâr

Günümüze pergel olarak geçmiş olan pergâr, daire çizmeye yarayan aletin adıdır. “*Gönül levhasına nokta konmasın dersen daireni bil, pergelden çıkma!*” diyen şair, pergârın kullanım amacını da beyitte dile getirmiştir.

Nokta konmasun disen dil levhine

Dâ’iren bil çıkmagıl **pergâr**dan (G. 114/6)

2.7. Giyim-Kuşam

2.7.1. Tâc, Küleh, Kemer

Hükümdarlık alametlerinden olan bu giysi unsurları, *Adli Dîvânı*’nda çokça karşımıza çıkmaktadır. Adlî, Osmanlı padişahı olmasına rağmen saltanat tacında olmadığını söyleyerek sevgilinin

saçlarını arzuladığını ve onun ayağının tozu olmayı istediğini vurgulamaktadır. Adlî; aşk için tacı, tahtı ve kemeri terk ederek cihan sultanı olmaktan vazgeçmeyi göze almıştır. “*Padişahım lütfedip Adlî kulunun başına ayağının toprağını tac et ve (onu) Rum’a sultan eyle!*” diyen şair, asıl padişahın sevgili olduğunu savunmuş ve tacın ise onun ayağının toprağı olduğunu dile getirmiştir. Buna erişenler ise Rum ülkesine hükmeden sultandan farksızdır.

Adlî ser-i zülfünle ayagun tozın ister
Kim saltanatında dahı **tâc** u **kemeri** yok (G. 49/5)

Tâc u taht u **külehi** terk idelüm ‘ışk içre
‘Adliyâ şu’le-i âhum yetire **tâc**-ı zerüm (G. 95/5)

Pâdşâhum lutf idüp ‘Adlî kulunun başına
Hâk-i pâyun **tâc** idüben Rûm’a sultân eylegil
(G. 70/7)

Adlî’nin kemer olarak tasavvur ettiği mefhumlardan biri de kanaattir. Adlî, sabır hırkası giyip kanaat kemeri takarak gam hazinesinde oturmaktadır.

Hırka-i sabrı giyüp eyler kanâ’atden **kemer**
Künc-i gamda ‘Adli çün bulmaz nihâyet i’tikâf
(G. 48/7)

2.7.2. Atlas, Çul, Pîrehen (Pirahen)

Atlas; ipekten yapılmış kıymetli bir kumaş türüdür. Çul ise hayvan kılından ya da tüyünden yapılan ve pek fazla değeri olmayan bir kumaştır. Adlî, atlas kelimesini her iki manaya gelecek şekilde

kullanmış ve “*Feleğin atlasını anma, âhunun dumanı kara çul (olarak) sana yeter!*” diyerek maddiyatta gözü olmadığını dile getirmiştir.

‘Adliyâ anma **atlas**-1 çarhı

Dûd-1 âhun yeter sana kara **çul** (G. 80/5)

Klasik şiir geleneğinde bir takım özelliklerinden dolayı bazı peygamberler ile sevgili arasında bağ kurulmuştur. Bu ilgilerden biri de Hz. Yûsuf'tur. Yûsuf peygamberin dillere destan olan güzelliği, âşığın sevgiliyi Yûsuf'a benzetmesine sebep olmuştur. Gül kokulu gömleği ile tabiatı seyre çıkan Yûsuf yüzlü sevgilinin ayaklarının altına atlas döşenmiştir. Bunu yapan ise çimendir.

Seyre çıksa sebze ol Yûsuf-1 gül-**pîre**hen

Ayagina sebz **atlas** döşer ol lahza çemen (G. 102/1)

2.7.3. Dâmân (Dâmen), Yaka (Girîbân), Perde

Aşk yoluna düşen âşığın bu yolda gözleri daima nemlidir. Çünkü aşkın eteğine yapışan kişinin yakasını yırtması gerekmektedir.

‘Âşıkun ‘ışk yolında gözi nemnâk gerek

Dâmen-i ‘ışka yapışan **yakası** çâk gerek (G. 63/1)

Can ile cübbe arasında benzetme ilgisi kuran şair, bu can cübbesinin felek tarafından yırtıldığını ve yakayla eteğe tutunmanın fayda vermediğini söylemektedir. Feleğin eliyle nice canlar verilmiştir. Bu durumun önüne geçmek ise imkânsızdır. Kaçınılmaz olan ölüm, bir gün insanı bulacaktır ve o an kimse yardım edemeyecektir. İnsanın sahip olduğu hiçbir mal ona fayda sağlamayacaktır. Adlî, cihan padişahı olmasına rağmen kendisinin de bir gün ölümlü yüzleşeceğini bilmektedir. Malı ve saltanatı Adlî'yi ölümden kurtarmaya yetmeyecektir.

Niçe cân cübbesini çâk idüpdür desti eflâkûn
Temessük eyleme ‘Adlî **gîribân** ile **dâmâne**

(G. 129/6)

2.7.4. Hırka

Divan’da giyim kuşamla ilgili karşımıza en fazla çıkan unsurlardan biri de hırkadır. Adlî, “*Gönül, hüznün hırkasını giy, kanaat hazinesinde otur. Çünkü o şah kulların daima fakir ve derli (olmak) ister.*” sözleriyle takva sahibi kulların hüznü olduklarını ve daima kanaat getirdiklerini ifade etmiştir. Beyitte hırka ile gam arasında ilgi kurulmuş, kanaati ise kemer olarak tahayyül edilmiştir.

Gönül künc-i kanâ’atde otur giy hırka-i hüznü
Çü ol şeh **kulların** dâ’im fakîr ü müstemend ister

(G. 19/6)

Râh-ı ‘ışka kademün basma gönül olmazsa
Arkana **hırka-i** gam bilde kanâ’at kemerün (G. 58/4)

Adlî mahlasıyla şiirler yazan sultan II. Bayezid, Cem Sultan’ın ağabeyidir. Saltanat sebebiyle taht mücadelesine giren iki kardeş, birbirlerine adeta düşman kesilmişlerdir. Adlî’yi de kedere boğan durum, işte bu saltanat kavgasıdır. Bu sebeple Adlî, sultan olmasına rağmen her daim hüznüldür. Yüzü gülüp mutlu olanlar ise bir hırkayla yetinen dervişlerdir.

Saltanat gavgasıdır ‘Adlî seni dil-teng iden

Hırka-pûş olanda vardur var ise hurrem gönül

(G. 73/6)

2.7.5. Âbâ (Kabâ), Cübbe

Aba (kaba), *Divan*'da hırka ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Saltanat kavgalarının oldukça fazla olduğunu belirten şair, bir aba giyerek fakirlikten yana olmayı istemektedir. Çünkü bu durum, saltanat kavgalarının içinde olmaktan daha iyidir. Beyitte yine II. Bâyezid'in Cem Sultan ile olan taht kavgası akıllara gelmektedir.

Saltanat 'unvâvının gavgaları çokdur belî

Bir 'abâyile hemîn sa'y it gedâlıkdan yana

(G. 8/5)

'Adliyle bir **kabâ**ya koyalı 'uryân seni

Yakadan geçmiş hak oğlum oldu pîrâhen benüm

(G. 98/5)

Feleğin eli, nice can cübbesini yırtmıştır. Bu bağlamda bir eteğe veya yakaya tutunmak boşunadır. Can ile cübbe arasında ilgi kuran şair, nice canların/cübbelerin yok olup gittiğini, bu yüzden ne bir yakaya ne de bir eteğe tutunmanın fayda vereceğini dile getirmektedir.

Niçe cân **cübbesini** çâk idüpdür desti eflâkûn

Temessük eyleme 'Adlî girîbân ile dâmâne

(G. 129/6)

2.7.6. Pûş, Nikâb

Örtü, elbise gibi anlamlara gelen pûş, divanda tabiata isnat edilerek ele alınmıştır. Yeşil örtüye bürünen ağaçlar, kıyama durarak namaz kılmaya başlamışlardır. Dağlar ise huzurlu bir kalp ile secde etmektedir. İnsana mahsus özellikleri tabiata atfedilen şair, doğa tasvirleriyle baharın gelişini anlatmak istemiştir.

Sebz-**pûş** olup kıyâma turdılar her bir şecer

Kıldılar secde huzûr-ı kalb ile kühsâre bak (T. 2/3)

Klasik şairler, sevgili ile güneş arasında benzetme kurmuş, âşığı ise zerre olarak tasavvur etmişlerdir. Zerrelerin güneş ışığını gördüğünde havada uçurup etrafa yayılması gibi aşk ehli de sevgilinin yüzündeki peçe kalktığında kendini kaybederek coşmaya başlar.

Çün **nikâb**ın ref' ide 'ışk ehline düşer hurûş

Zerreler zâhir olur gün nûrı bulsa irtifâ' (G. 45/3)

2.7.7. Pergâle

Pergâle; kaba iplikten yapılan bir çeşit dokumadır. Sevgili, kirpikleriyle âşığın sinesine ok attığında âşığın bu duruma hazırlıklı olması gerekmektedir.

Gelürse sînene şemşîr-i tîri

Çeker **pergâlesini** mâ-hazâr kıl (G. 72/2)

2.7.8. Zünnâr

Zünnâr, Hristiyan din adamlarının beline bağladıkları kuşağa verilen addır. Müslümanlar tarafından kâfirlik alameti olarak kabul edilmiştir. Klasik şairler, sevgilinin saçını rengi sebebiyle küfre/kâfire, uzunluğu ve örgülü oluşu sebebiyle de zünnâra benzetmişlerdir.

Âşık, sevgilinin zünnâra benzeyen saçlarına tutulmuş, âdeta buraya bel bağlamıştır. Zâhit ise imanını olmadığı için günahını anlamış ve bu sebeple tevbe ve istiğfarla meşgul olmuştur. “Zünnâr, imân, günah, istiğfar” gibi dinle ilgili mefhumları bir beyitte veren şair, tenasüp sanatını başarılı bir şekilde ele almıştır. Yine “bel bağlamak” ifadesi beyitte her iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

Zülfünün **zünnâr**ına bil bağlamaz îmânı yok
Zâhid anunçün günâhın bilüp istigfâr ider (G. 21/4)

2.8. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar

2.8.1. Kebâb, Büryân (Biryân), Ciger

Kebap; koyun, kuzu gibi hayvan etleriyle ateşte pişirilerek yapılan bir çeşit et yemeğidir. Klasik şairler, aşk ateşiyle yanan âşığın gönlünü kebab olarak düşünmüşlerdir.

Beyitte: “*Ey melek (yüzlü sevgili)! Seni rakip ile dost gördükçe gönlüm her gece keder ocağında yanarak büryana döndü.*” diyen âşık yine gönül ile büryan arasında benzetme kurmuş ve gönlünün gam ocağında yanıp kavrulduğunu söylemiştir. Bu ocakta yanan gönül pişip kavrulurken büryana dönmüştür.

Gördükçe diyü rakîbi sana hem-dem iy melek
Dil yanup tennûr-ı gamda oldı **büryân** her gice
(G. 125/5)

Bu sebebden dūd-ı âhumla gelür bûy-ı **kebâb**
Âteş-i gamla **ciger** cismümde **biryân**dur henüz
(G. 31/6)

Âşığın ciğeri fırında pişerek kebab olmuştur. Sevgiliden ayrıldığı vakit ise gözleri şaraba dönüşmüştür.

Ciger tennûr sînemde dem olmaz kim **kebâb** olmaz
Gün olmaz rûz-ı hicründe gözüm yaşı şarâb olmaz
(G. 32/1)

2.8.2. Şeker (Şekker, Sükker), Kand

Şeker, sevgilinin tatlı dudaklarına benzemeye çalışmaktadır. Şekerin bu kadar tatlı olmasının asıl sebebi de budur. Sevgilinin dudakları o kadar tatlıdır ki bir naz ve işve ile şeker pazarına girse orada bulunan bütün şekerler tadını yitirir ve acılaşmaya başlar.

Öykünürmiş leblerüne **sükker** inen tatludur

Nâz ile güftâre gelsen telh olur bâzâr-ı **kand**

(G. 18/2)

Hindistan, beyitte papağanları sebebiyle zikredilmiştir. Papağanın bulunduğu kafese bir ayna bırakılır. Bu aynada kendi yansımısını gören papağan, konuşmaya başlar. Aynı zamanda papağan, şeker ve tatlıyı seven bir kuş türüdür. Beyitte âşık, kendisini papağana benzetmektedir. Tıpkı şeker verilmediğinde papağanın susması gibi âşık da sevgilinin şeker dudakları olmadığı zaman suskunlaşır ve adeta lal olur.

Tûti-i kudsem velî iy hâce-i Hindûstân

Lâl olupdur nâtıkam ol la'l-i **şekker**-bârsuz (G. 34/3)

Şâ'irdür ki nigârın leb-i la'l-i teri yok

Şol tûtiye benzer ki gıdâya **şekkeri** yok (G. 49/1)

2.8.3. Şekker-pâre

Divan'da karşımıza çıkan tatlardan biri de şeker-pâredir. Günümüzde şekerpare adıyla bilinen tatlı, aynı zamanda Osmanlı döneminde şekerli bir kayısı cinsidir. Klasik şiirde şekerpare ile sevgilinin dudağı arasında ilgi kurulmuştur.

Beyitte âşık, sevgilinin dudaklarından akan sözleri bala benzetmektedir. Bu teşbih, “ağzından bal damlamak” deyimini

akıllara getirmektedir. Âşık, beyitte şeker-pâre ile sevgilinin dudakları arasında benzetme kurmuştur.

Lebi vasfında şehd akar dilünden

Meger ol la'l-i **şekker-bâre** vardun (G. 64/2)

2.8.4. Gül-şeker

Osmanlı mutfağında gülbeşeker olarak adlandırılan tatlı, kırmızı gül yapraklarının limon ve balla ezilerek hazırlandığı bir tatlı çeşididir. Günümüzde gül tatlısı olarak bilinen gül-şeker, *Adlî Dîvânı*'nda zikredilen yiyeceklerden biridir.

Klasik Türk şiirde tatlıyla ilgili mefhumlar çoklukla sevgilinin dudağı için benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Âşığın hasta hâline ilaç olan merhem sevgilinin lal dudaklarıdır. Bu ilaç, âşığın canına gül-şekerden daha faydalı gelecektir.

Gözün marîzine la'l-i lebünle eyle 'ilâc

Ki haste olana olmaya **gül-şekerd**en yeg (G. 62/4)

2.8.5. Şehd

Şehd; 'bal' manasına gelmektedir. Klasik metinlerde diğer tatlı yiyeceklerde olduğu gibi sevgilinin dudağı için benzetme unsuru olmuştur. Sevgili konuştuğunda dudakları adeta bal dökülmektedir. Onun söylediği sözcükler âşığın nazarında bal gibidir. (Bkz. Şeker-pâre)

Lebi vasfında **şehd** akar dilünden

Meger ol la'l-i şekker-bâre vardun (G. 64/2)

Sevgilinin yanağından beliren teri, gül suyundan daha üstün tutan âşık, şirin dudaklarını ise bal ve şekerin yanında daha tatlı bulmaktadır.

‘Arak belürse ruhunda gül-âb-ı terden yeg
Halâveti lebünün **şehd** ile şekerden yeg (G. 62/1)

2.8.6. Rutab

Günümüz Türkçesinde hurma olarak bilinen rutab, *Adlî Dîvânî*’nda iki beyitte karşımıza çıkmaktadır. Şair, rutab ile sevgilinin dudağı arasında ilgi kurmuştur. Cennet bekçisi olarak bilinen Rıdvân, sevgilinin dudağını gördüğünde: “*Bunun gibi tatlı ve hoş hurma olmaz.*” diyerek şaşkınlığa uğrayacaktır.

Rıdvân lebünü görse diye bâg-ı cinânda
Bunun gibi şîrîn-ter ü rengîn **rutab** olmaz (G. 33/6)

Sevgilinin lale benzeyen dudağı, tatlı bir hurmaya benzetilmektedir. Bu kadar şeker bir dudaktan gönül ehline karşı acı ve yaralayıcı sözler çıkması şaşılacak bir durumdur.

La’l-i leb-i cânâne ki şîrîn **rutab** olmuş
Ehl-i dile acı sözi anun ‘aceb olmuş (G. 41/1)

2.8.7. Nân

İnsan yaşamının temel gereksinimlerden biri de ekmektir. Klasik şiirde umumiyetle ‘nân’ şeklinde karşımıza çıkan ekmeğin günümüzdeki kullanımına az da olsa metinlerde rastlanılmaktadır.

Adlî’ye göre sevgili öyle bir sultandır ki güneş bile her sabah dilenci gibi onun kapısına gelir. Bu güzellik sofrasından bahşiş olarak bir ekmek alsa kardır. Bahşiş anlamına gelen ‘nevâl’ ifadesiyle

dönemin sosyal hayatından önemli kesitler sunulmaktadır. Beyitte ayrıca Osmanlı sosyal yaşamında kapıya gelen dilenciye bahşiş verildiği de görülmektedir.

Çün gedâdur kapuna geldükce iy şâh âftâb

Hân-ı hüsnünden nevâl alursa bir **nânı** dürtüst

(G. 12/4)

2.8.8. Mîve

Adlî'nin şiirlerinde meyve ifadesi geçse de *Divan*'da herhangi bir meyvenin adına rastlanmamaktadır. Meyve/Mîve, *Divan* 'da tek bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Bâgbâna bu bâg-ı 'âlemde

Mîvesi mihr bir nihâl kanı (G. 132/2)

2.8.9. Fülful

Günümüz Türkçesinde karabiber olarak bilinen bir çeşit baharat türüdür. Divan şiirinde fülfulle dair yapılan benzetmeler oldukça fazladır. Fülful; rengi, şekli, taneli yapısı, kokusu, tadı, büyü yapımında kullanımı gibi pek çok açıdan şairlerce ele alınmıştır. Fülfulün bu özelliklerinden hareketle divan şairlerinin fülful ile en fazla benzetme ilgisi kurduğu unsur sevgilinin benleridir. Adlî de rengi ve taneli yapısı itibariyle sevgilinin benlerini fülfulle teşbih etmiştir.

Benlerüne bende **fülful** yüzüne gülzâr kul

Sünbülüne boynı baglu nâfe-i Tâtâr kul (G. 81/1)

2.8.10. Beng

Beng, çeşitli otlardan yapılan keyif verici bir maddedir. Sevgiliye kavuşmayı arzulayan âşık, bu isteğini dile getirmiştir. Sevgili ise alaycı bir tavırla “*Delî misin? Sarhoş musun? Yoksa beng mi yedin*” diyerek bu söylediğinin imkânsız olduğunu vurgulamak istemiştir.

Didüm vaslun müyesser ola mı dir

Delü misin ya serhûş ya yedün **beng** (G. 57/4)

2.9. İçecekler

2.9.1. Şarap (Bâde, Mey, Mül, Sahbâ)

Bade, cam, piyale, peymane, mey gibi kelimelerle karşılanan şarap, klasik edebiyat metinlerinde en çok adı geçen içecektir. Kimi zaman rengi, tadı, kokusu kimi zaman da sarhoşluk verici özellikleriyle estetik benzetmelere konu olmuştur. *Adlî Dîvânı*'da şarap; sevgilinin dudağı, ecel, kan gibi muhtelif benzetmelere konu olmuştur.

Saçun bendinde olanlar küşâde-hâtır olmuşdur

İçenler **bâde**-i la'lün sürerler hûş çü devranı

(G. 133/4)

Mey-i la'lin içüp vâ'iz humâr-ı çeşm-i yâr olduk

Ana di va'z u tefsîri ki senden nush u pend ister

(G. 19/3)

Firâkun içre gamun zehriyidi yidügümüz

Ecel **şarâbını** sunmakla hoş-güvâr itdün (G. 65/2)

2.9.2. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân)

“Ölümsüzlük suyu” anlamına gelen âb-ı hayât, İskender’in ulaşmaya çalıştığı, ancak Hızır ve İlyas’ın bulup içtiği efsanevi sudur.

Efsaneye göre Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn’in maiyetinde bulunur ve ona kılavuzluk edip karanlıklar (zulûmat) ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkarlar. Hızır ve İlyas bir su kenarında oturup yanlarındaki pişmiş balıkları yerken Hızır’ın elinden bir damla su balığa damlar. Balık o sıradan suya atlar ve gözden kaybolur. Onlar da suyun âb-ı hayât olduğunu sezip içerler. Daha sonra İskender’e haber verseler de suyu bulamazlar.²⁹ Klasik şairlerin çokça ele aldığı ve çeşitli benzetmelere konu ettikleri âb-ı hayât, daha çok İskender, Hızır, zulûmat gibi mefhumlarla birlikte yer verilir.

Sikender râh-ı zulmetde bulurdı **âb-ı hayvânı**

İreydi zerrece pertev benüm gün yüzli mâhumdan

(G. 113/4)

Sevgilinin dudağı ile âb-ı hayat arasında benzetme kuran şair, bu ölümsüzlük suyunu içenin Hızır gibi sonsuza kadar yaşayacağını dile getirmiştir. Sevgilinin dudağının bir özelliği de âşıklara hayat verici ve can bahşedici oluşudur. Bu bağlamda Adlî, sevgilinin dudağıyla ab-ı hayat arasında teşbih yapmıştır. Beyitte “Hızır” ve “âb-ı hayat” ifadelerine birlikte yer veren şair, telmih sanatına başvurmuş ve Hızır ile İlyas hadisesini akıllara getirmiştir.

Sâkî lebünün **âb-ı hayâtını** iden nûş

Hızır oldı ebed âhir ana hergiz ecel yok (G. 50/5)

2.9.3. Şerbet

Dönemin içeceklerinden biri olan şerbet, *Adlî Dîvânı*’nda şifa verici özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Şair, sevgilinin dudağını

²⁹ Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yay., Ankara 2013, s.340.

şerbete benzetmiş ve hasta canına şifa olacak tek ilacın bu olacağını dile getirmiştir. Ne bir tabip ne de bir merhem âşığa tesir etmektedir. Onun tek ilacı, sevgilinin şerbete benzeyen dudağıdır. Âşık, gönül derdinin devasını doktora sormuş ve ondan: “*Sevgilinin kırmızı dudağının şerbetinden başka çare yoktur.*” cevabını almıştır.

Derd-i dil dermânını sordum tabîbe didi kim
Şerbet-i la'linden özge derdüne yokdur deva

(G. 7/6)

“*Ey can ve gönül tabibi! Tertemiz ve kıpkırmızı dudağın şerbetiyle gönül hastası âşığın derdine derman eyle!*” diyen şair, hasta gönlünün devasının sevgilinin şerbet gibi tatlı ve şifa veren dudağında saklı olduğunu dile getirmiştir.

La'l-i nâbun şerbetiyle iy tabîb-i cân u dil
‘Âşık-ı dil-hastenün derdine dermân eylegil

(G. 70/6)

Şifa veren her türlü ilacın şerbeti sevgilinin dudağında saklıdır. Kaderin belirlendiği ezel meclisinde âşığın nasibine dert düşerken sevgilinin dudağı da bu derdin şifası olarak belirlenmiştir.

Her devânun şerbetini la'l-i cânânda komış

‘Adliyâ derdi sana takdîr iden rûz-ı elest (G. 11/5)

2.9.4. Zemzem

İslam coğrafyasında bilhassa hac ibadeti vesilesiyle geniş kitlelere yayılan zemzem suyunun ortaya çıkışı hakkında farklı

rivayetler mevcuttur. Bazı İslami kaynaklara göre; Hz. İbrahim'in eşi Hacer, oğlu İsmail ile birlikte evden uzaklaşarak bugünkü Kâbe'nin bulunduğu yere gitmiştir. Bu vadede oğluyla birlikte yalnız kalan Hacer, yiyecek ve içeceğin tükenmesi üzerine İsmail'in açlık ve susuzluktan öleceğini düşünmüş ve telaşa kapılmıştır. Oğlu için su aramaya başlayan Hacer, Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi kez gidip gelmiştir. (Bu hadise sebebiyle Safâ ve Merve arasında yedi kez gidip gelmek, Hac ve Umre ibadetlerinin vaciplerinden sayılmış ve buna 'Say' denilmiştir.) Hacer, evladı için su aramaya çalışırken İsmail'in ayaklarının altından su çıktığını görmüştür. Yine rivayetlere göre bu su öyle şiddetli akmaktadır ki Hacer bu suya Arapça; "dur dur" manasına gelen "zem zem" demiştir.³⁰

Klasik metinlerde zezemin ortaya çıkışına dair bazı beyitlerde telmih yapılmıştır. Ancak şairler genellikle zezem suyunu durmaksızın akması sebebiyle âşığın gözyaşlarına benzetmişlerdir. Kutsal topraklarda bulunan zezem, *Adlî Dîvânı*'nda da âşığın gözyaşlarına benzetilmektedir. Bunun sebebi, zezemin asırlar boyunca kesintiye uğramadan aralıksız akmasıdır. Sevgilinin ikamet ettiği yeri Kâbe olarak tasavvur eden âşık, bu girilmesi yasak olan haremde sürekli gözyaşı dökmektedir.

Kible hakkı sanemâ Ka'be olaldan kûyun

Gözlerüm yaşını kıldum o haremde **zezem**

(G. 90/3)

³⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, **el-Musannef**, Habîbürrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1982), 5/105 (No. 9107).

SONUÇ

Osmanlı Devletinin diğer asırlara nazaran her alanda gelişme ve ilerleme kaydettiği 16. yüzyılda pek çok âlim, şair ve fikir adamı yetişmiştir. Bu asırda yaşayan Osmanlı padişahı II. Bayezid, Adlî mahlasıyla kaleme aldığı şiirlerini bir divanda toplamış ve şiirlerinde devrin sosyal hayatını yansıtan mefhumlara ve hadiselerle değinmiştir.

Adlî'nin şiirlerinden yola çıkılarak dönemin sosyal hayatı hakkında bilgi edinmeye çalıştığımız bu çalışmada gerek şairin edebî şahsiyetini gerekse devrin sosyal yaşantısını yansıtan birtakım neticelere ulaşılmıştır. *Adlî Divânı* etraflıca incelendiğinde eserin dil ve üslup açısından dönemine göre gayet açık ve sade bir dille kaleme alındığı görülmektedir. *Divan*, dönemin sosyal hayatını yansıtmaması bakımından ise oldukça zengindir. Her şeyden önce Osmanlı padişahı olan II. Bayezid'in, şiirlerinde saltanat kavramı ve ilgili mefhumlara çokça değindiği görülmektedir. Bu durum, şairin yaşam koşulları ve devlet adamı olmasıyla yakından ilgilidir. Adlî'nin fazlaca değindiği bir diğer konu ise din ve ilgili mefhumlardır. İslam'ın çeşitli inanışlarına ve ibadetlerine şiirlerinde yer veren şair, o dönemde halkın hemen hepsinin İslam dinine mensup olduğunu bizlere göstermektedir. “*Sultan, padişah, kul, bende, esir, gulâm*” gibi kavramlara da sıkça rastlanılan *Divan*'da Adlî, içtimai tabakalaşmayı gözler önüne sermiştir. Eserde resmî ve gayriresmî vazifelerden de çokça söz edilerek halkın çeşitli meşguliyetleri ele alınmıştır. Günlük hayatta kullanılan eşyalardan yiyecek ve içeceklerle kadar pek çok konuya değinen şair, şiirlerinde eğlence hayatından da söz etmiş ve o devirde çeşitli oyunlar ve sporların da yapıldığını bizlere göstermiştir.

Çalışmamızda sultan şair II. Bayezid'in edebî şahsiyetinin tetkik edilmesinin yanı sıra devrin sosyal hayatı hakkında kayda değer bilgiler edinilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî (1403/1982). *el-Musannef*. (Nşr. Habîbürrahmân el-A‘zamî). Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî.
- AÇIKGÖZ, Namık (2017). *Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (e-kitap)
- ALGÜL, Gizem (2023). *Adlî (II. Bâyezîd) Dîvânı'nın Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi.
- ATA, Mehmet Mahfuz (2013). “Zemzem Suyu ve Özellikleri”. *EKEV Akademi Dergisi*, 0(56), 375-398.
- ATALAY, Buse (2017). “Klasik Türk Edebiyatında Şâirlerimizin “Sâkî” Kavramına Kazandırdığı Anlamlar”. *Kesit Akademi Dergisi*, (10), 680-691.
- AYPAY, İrfan (2009). “Klasik Türk Şiirinde Nevruzun İşlenişi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-12.
- BABÜR, Yusuf (2020). “Klasik Türk Şiirinde Gayr-i İslami İnanç Unsurlarının Kullanımı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 165-188.
- BAYRAM, Yavuz (2008). *Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Padişah Bir Şair: Adlî Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî [Hayatı, Şahsiyeti, Şairliği, Dîvân'ının Tenkidli Metni]*. Amasya: Amasya Valiliği.
- BAYRAM, Yavuz (2018). *Adlî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap).
- CANIM, Rıdvan (2018). *Latîfi “Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ”*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (e-kitap)
- DOKUMACI, Neslihan (2020). “Cennetin Suyu: “Klasik Türk Edebiyatında Zemzem” . *International Journal Of Filologia*, (4), 296-312 .

- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (2004). *Sahîh-i Buhârî*. İstanbul: Hüner Yayınları.
- Ebû Hâmid el-Gazâlî (1992). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut.
- Edirneli Sehî (1325/1907). *Tezkire-i Sehî*. (Nşr. Mehmed Şükri). İstanbul: Matbaa-i Âmedî.
- ERSOYLU, İ. Halil (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Dîvân'ı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FEYİZLİ, Hasan Tahsin (2012). *Feyzî'l Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Server Yayınları.
- GÜLER, Kadir (2000). “Divan Şiirinde Nevruz”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 195-212.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- <https://www.luggat.com/micmer/1/1>
- <https://www.ttk.gov.tr/>
- İmâm-ı Gazâlî (2005). *Duâ ve Zikir*. (Çev. Harun Ünal). İstanbul: Çelik Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (2014). *Şeyh Galib; Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İPEKTEN, H., KUT. G., İSEN, M., AYAN, H., KARABEY, T (2017). *Sehî Beg“Heşt-Behişt”*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (e-kitap)
- İSEN, M., İŞINSU, T. (2021). *Kılıcın ve Kalemın Sultanları*. İstanbul: Muhit Kitap.
- JORGA, Nicolae (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KARAKÖSE, Saadet (2008). “Eski Türk Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 171-187.

- KAYA, Hasan (2021). *Adlî Sultan II. Bayezit*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- KESİK Beyhan vd. (2016). *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KESİK, Beyhan (2009). *Mahmud Rıfkî, Hayatı-Edebi Kişiliği ve Divançesi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- KILIÇ, Filiz (2018). *Âşık Çelebi “Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ”*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (e-kitap)
- KOLA, Fatma (2016). “Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)”. *Littera Turca Dergisi*, 2(2), 67-94.
- KOLA, Fatma (2017). *Usûlî Dîvânı Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi.
- KURTOĞLU, Osman (2011). “Osmanlı Sosyal Hayatında Şiir: Divan Şiirinde Afnâmeler ve Cem Sultan’ın Kerem Kasidesi”. *Gazi Türkiyat*, 0(8), 285 - 310.
- KUT, Günay (2000). “Payitaht İstanbul’un Sultan Şairleri (Seyf Ve’l Kalem Sahipleri)”. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 0(9), 161-178.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2019). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mehmet Tahir Efendi (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- MEŞE, Ramazan (2020). “Endülüs Müslümanlarının II. Bayezid’e Yazdığı İstiğâse (Feryadname) Kasidesi”. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 14, 51-79.
- Muhyiddin İbn Arabî (2018). *Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*. (Çev. Ahmet Avni Konuk). İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZKAN, Ömer (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- PALA, İskender (1989). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SERDAROĞLU, Vildan (2006). *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- SUNGURHAN, Aysun (2017). *Beyânî “Tezkiretü’ş-Şu`ârâ”*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (e-kitap)
- SUNGURHAN, Aysun (2017). *Kıralızâde Hasan Çelebi “Tezkiretü’ş-Şu`arâ”*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (e-kitap)
- SÜREYA, Mehmed (1995). *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- ŞAHİN, Mehmet Emin (2021). “Kütüb-i Sitte Özelinde Zemzem Hadislerinin Değerlendirilmesi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 85-126.
- TANSEL, Selahattin (1963). “Yeni Vesikalar Karşısında Sultan İkinci Bayezit Hakkında Bazı Mutalaalar”. *BELLETEN*, 27(106), 185-236
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (1988-2013). Cilt 1-44. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2022). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YEŞİLYAPRAK, Yakup (2017). *Adli Dîvânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Ardahan: Ardahan Üniversitesi.
- YILDIRIM, Ahmet (2009). “Tasavvufa kaynaklık etmesi bakımından kudsî hadisler ve değeri”. *Avrupa Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 90-101.
- ZAVOTÇU, Gencay (2009). “Ney’in Öyküsü ve Dîvân Şiirinde İşlenişi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 719-751.

ZAVOTÇU, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. Ankara: Kesit Yayınları.

ZAVOTÇU, Gencay (2017). *Rızâ Tezkiresi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (e-kitap)

IKSAD
Publishing House

ISBN: 978-625-367-460-1